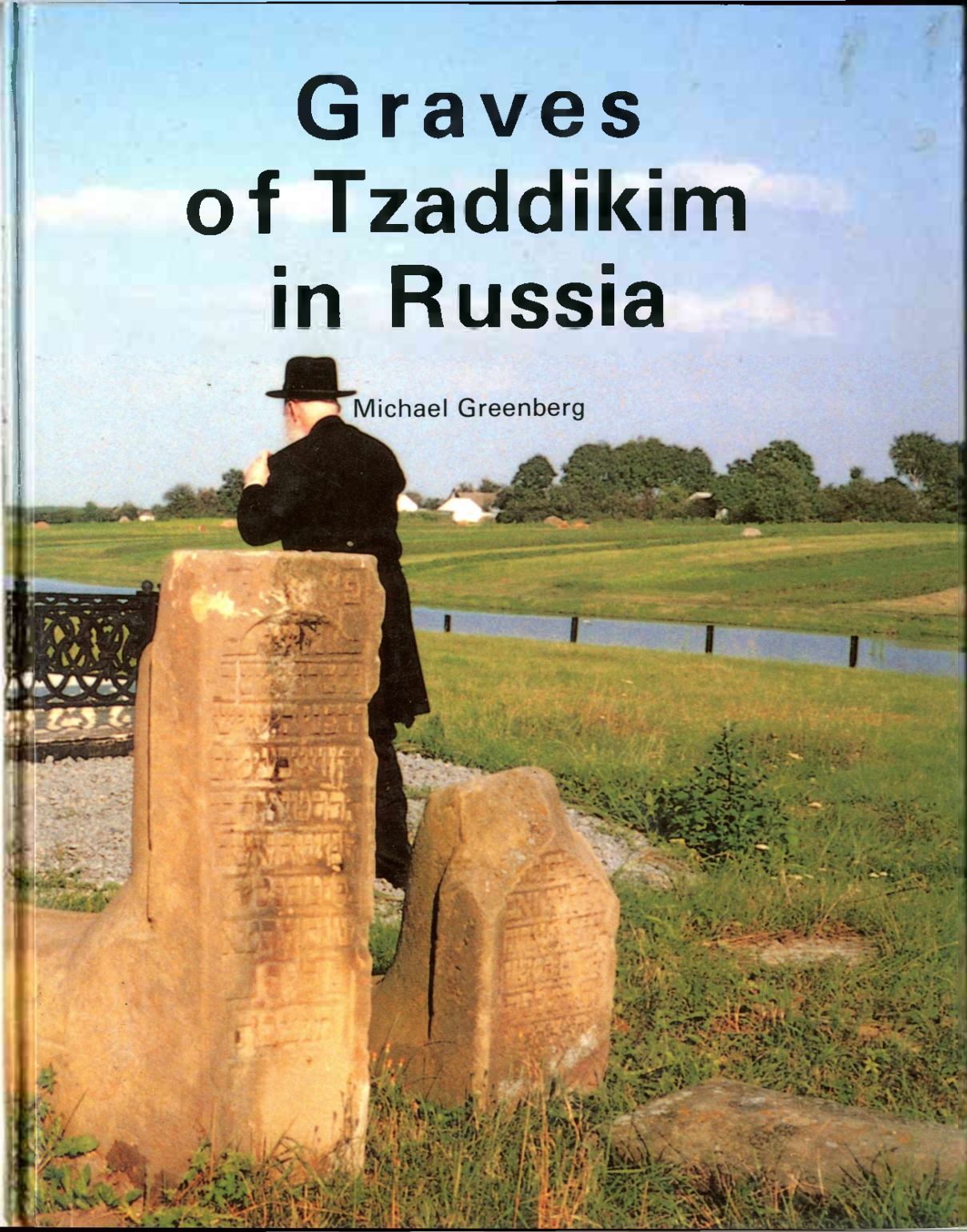
Graves of Tzaddikim in Russia

Michael Greenberg

Restoration in Russia of burial places of ...

...ים ז"ל ברוסיי

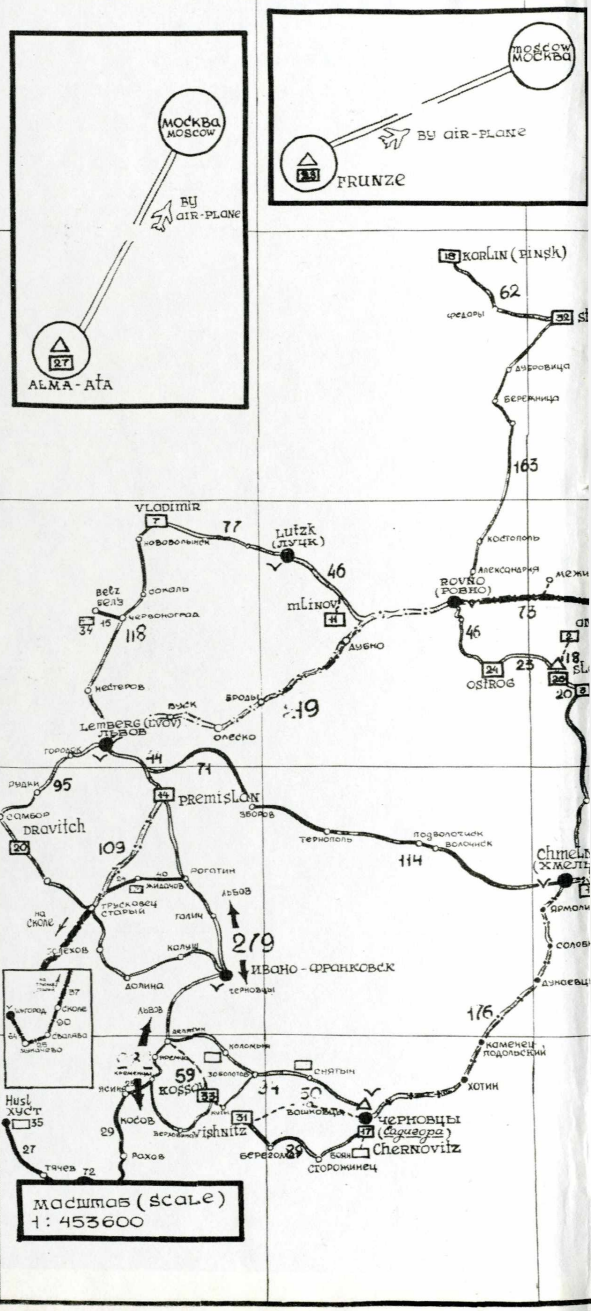
Реставрация надгробий прав...

УС... ...ЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ
CONVENTIONAL SIGNS

1 МЕДЖИБОЖ — Baal Shem Tov
2 АННОПОЛЬ — the great maggid (of Mezhiretch) zusia
3 ШЕПЕТОВКА — pinchas of koretz
4 ПОЛОННОЕ — jacob joseph / judah Leib
5 ГАДЯЧ — Shneur zalman of Liadi
6 УМАНЬ — Nachman of Braslav
7 ВЛАДИМИР-ВОЛЫНСКИЙ — SHOLOM OF KORLIN
8 НЕЖИН — DOV BER OF LUBAVITCH
9 БРАЦЛАВ — NATHAN
10 ИГНАТОВКА — MORDCHE OF CZERNOBYL
11 МЛЫНОВ — AARON ASHER OF KORLIN
12 ЛЮБАВИЧИ — SHEMUEL (MAHARASH) (TZEMACH TZEDEK)
13 РОСТОВ НА ДОНУ — SHOLOM DOV BER OF LUBAVITZ
14 ПЕРЕМЫШЛЯНЫ — MEIR OF PREMISHLAN
15 ПОГРЕБИЩЕ — SHOLOM SHACHNA ABRAHAM
16 РУЖИН
17 ЧЕРНОВЦЫ/САДИГОРА/ (ЧЕРНОВИЦ) — ISRAEL OF RUZHIN
18 КАРЛИН (ПИНСК) — AARON OF KORLIN
19 БЕРДИЧЕВ — LEVI YITZCHOK
20 ДРОГОБЫЧ
21 СКВИРА
22 КИЕВ
23 ЖИТОМИР — WOLF (MAGGID)
24 ОСТРОГ
25 КОРОСТЫШЕВ — MOSHE TVERSKI MORDCHE MOSHE
26 СЛАВУТА — FAMILY OF SHAPIRO
27 ALMA-ATA — LEVI YITZCHOK SHNEYERSON
28 ФРУНЗЕ
29 МАЛАХОВКА — YAACOBCHE DUBIN OF RIGA
30 ПЕТРОПАВЛОВСКАЯ КРЕПОСТЬ (PRISON)
31 ВИЖНИЦА
32 С...ОЛИН — ASHER AARON OF STOLIN
33 КОСОВ
34 БЕЛЗ
35 ХУСТ

- КЛАДБИЩЕ (CEMETERY)
- ОБЛАСТНОЙ ЦЕНТР (PROVINCIAL CENTRE)
- СИНАГОГА (SYNAGOGUE)
- ДОРОГИ АВТОМОБИЛЬНЫЕ ОБЩЕГОСУД. ЗНАЧЕНИЯ (MOTOR HIGHWAY OF STATE-OWNED IMPORTANCE)
- ОБЛАСТНОГО ЗНАЧЕНИЯ (PROVINC IMPORTANCE)
- 107 (←93→) РАССТОЯНИЕ КМ (СМ. ДС.) (DISTANCE KM.) (FROM..TO..)

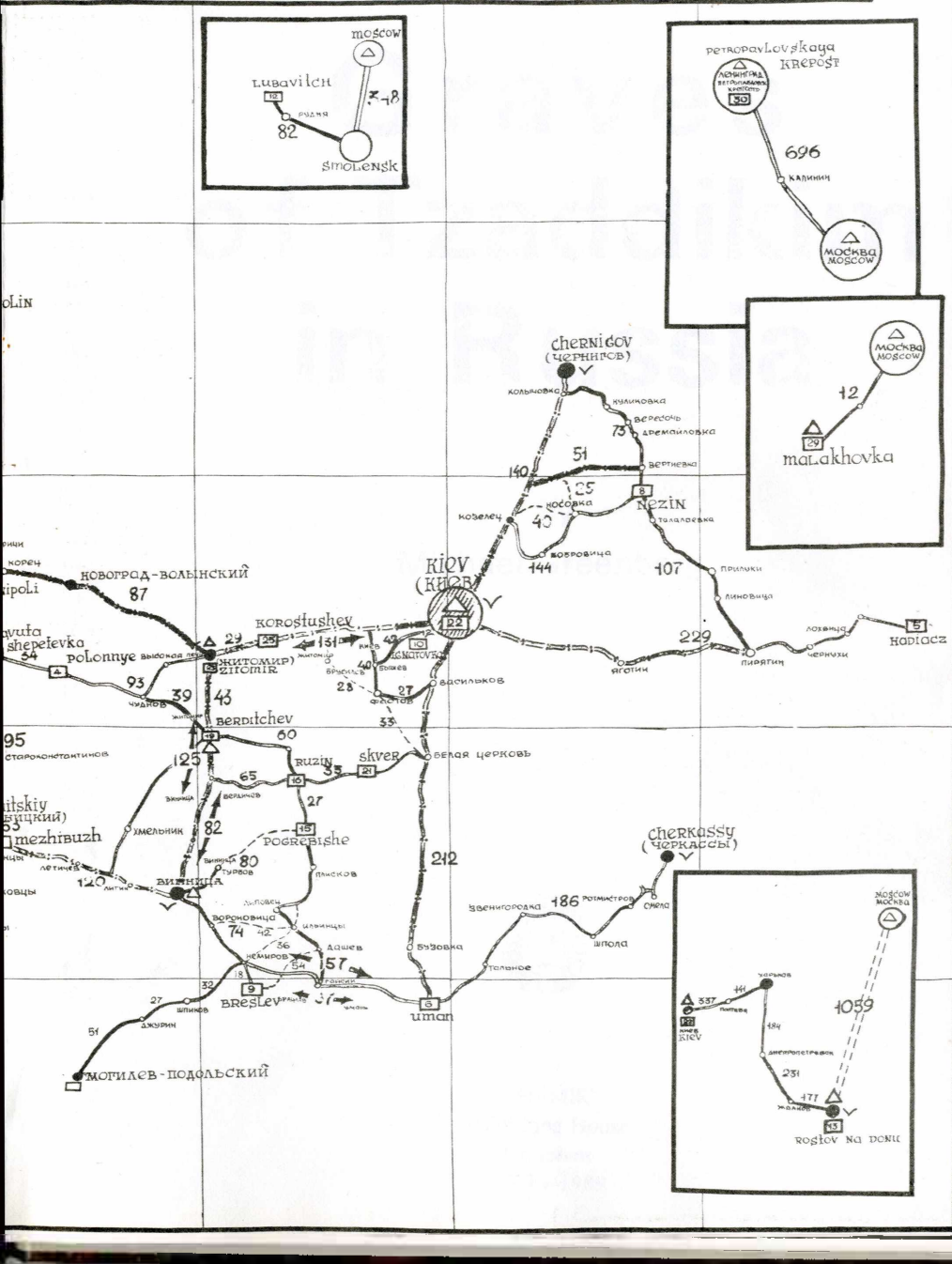
КРЕМЕНЦЫ — ПОСЕЛКИ, СЕЛЬСКИЕ НАСЕЛ. ПУНКТЫ. (SMALL VILLAGES, VILLAGES)
ЧЕРНОВЦЫ — ОБЛАСТНЫЕ ЦЕНТРЫ (PROVINCIAL CENTRES)
CHERNOVITS
— АЭРОПОРТ (AIR-PORT)

f Jevish sages and Tzaddikim blessed be their memory

שקום מצבות ואהלים על קברי צדיק

едников еврейского народа, захороненных в России.

Graves of Tzaddikim in Russia

by

Michael Greenberg

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

"SHAMIR"
Publishing House
Jerusalem
5749 • 1989

Graphic design: Dov Moroz
Typesetting: Avraham Heller

© No part of this book may be translated, reproduced, stored in a retrival system or transmitted, in any form or by any means, electronical, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission in writing from the author.

© 1989 Copyright by Michael Greenberg

"SHAMIR"
THE ASSOCIATION
OF RELIGIOUS SCIENTISTS AND PROFESSIONALS
FROM THE SOVIET UNION AND EASTERN EUROPE
6 David Yellin Street, Jerusalem, P.O.B. 5749
Tel. 02-385702

Editor-in-Chief of "SHAMIR" Publishing House — Herman Branover
Director of "SHAMIR" — B. Shif
Publishing Manager of "SHAMIR" — P.Gil

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

ISBN 965 — 293 — 010 —5

Our deep gratitude to:

Lischas Ezras Achim for guiding our work in restoring Jewish cemeteries

The Karlin-Stolin Chassidim

The Vizhnitz Chassidim of America
The Skvira Chassidim

The Archives of the Belz Chassidim for supplying material and photographs

and to Zeev Wagner and Yuri Stern.

Graves of Tzaddikim in Russia

In February 1988 I received a letter in Moscow from Gershom Shmunis, a young man in the town of Chmelnitsky, a regional center of the Ukraine. He wrote to me that the tombstones in the old Jewish cemetery of Medzhibuzh were being destroyed. Medzhibuzh is the town where the Baal Shem Tov, the founder of Chassidism, is buried. The local authorities had allowed the new town museum to unearth about 50 Jewish tombstones for relocation inside the museum. The museum is being built next to the Catholic Church in the old Polish citadel in the center of the town square. The museum director had planned the imitation Jewish cemetery in the museum as part of an exhibit recreating the three cultures of the old city: Ukrainian, Polish and Jewish.

There has been Jewish settlement in Medzhibuzh for many centuries. The town suffered terribly from the Chmelnitsky pogroms, but a century later it became the center of a Jewish renaissance. When the Baal Shem Tov came to live in Medzhibuzh, the town became the spiritual center for for all Jews, no matter how poor or uneducated, to worship G-d and carry out the commandments of the Torah with joy, optimism and unfaltering faith. Wherever there are Jews on the earth today, there are Chassidism living out the Baal Shem Tov's teachings and spreading sparks of light.

Today there are only four Jewish homes in Medzhibuzh. There is only one Jewish married couple. Their sons have moved away and are absolutely assimilated. The old Jewish communal buildings have been either destroyed or converted. The site of the Baal Shem Tov's synagogue is now an empty lot. Another synagogue has become the garage of the fire department. The Jewish cemetery was neglected and vandalized. Its gate was torn down and its steps destroyed. Parts of the stone wall were taken down by the townsfolk. Trees, bushes and high grass overgrew the marvelous tombstones. Solemn inscriptions and finely crafted ornamentations were sunken deep into the ground or strewn wildly about. It was difficult to read many of the texts or to decipher the ornamental details of Levite vessels, outstretched hands giving the priestly blessing, clusters of grapes, lions, unicorns. Many of the tombstones had been broken and turned into benches, armchairs and barbecue pits to be used on summer evenings by local drunkards and drug users.

Jewish tradition almost never blames external circumstances, but rather demands an inward search, because trouble befalls the Jewish people when their faith and respect for the Torah diminish. The Jews of Russia had forgotten the Baal Shem Tov and his hundreds of followers buried in the Medzhibuzh cemetery. Sensing our weakness, the Gentiles reacted with contempt towards our holy places. And what did the Jews of America, Europe and Australia do? Was there even one serious attempt to rebuild this cemetery? But any

demonstration of our power makes them respect us. Consider this example. 15 years ago, an 80 year-old Jew from Kiev named Eliahu Lapitzky brought a worker and slabs of stone in a truck at night to the Medzhibuzh cemetery. They worked all night and left in the morning at the first crow of the rooster. The regional authorities reportedly were very angry and wanted to remove the 'illegal' stones. But these stones stand to this day, marking not only the grave of the Baal Shem but also the remaining sparks of faith and heroism that still exist in Russian Jewry. Eliahu Lapitzky died this year at the age of 96.

The Jews of Medzhibuzh who passively allowed the desecration of the memory of the Besht and his followers had learned history only from their school textbooks and were never taught that the history of our people spans several thousand years, outlasting all of its oppressors.

It was when the regional museum began its work that Gershom Shmunis's letter arrived in Moscow. The Lubavitch community of Moscow had already been informed by Rabbi Shmuel Dishon of the Karlin-Stolin Chassidim in America of the plight of Jewish cemeteries in Russia. Rabbi Dishon sent us a list of the locations of graves and cemeteries and asked us to investigate the problem. The Moscow Lubavitch community decided to take on the responsibility of saving the Baal Shem Tov's cemetery. Reb Getsl and Grisha Rozenshtein sent Nochum and myself to Medzhibuzh. Gershom Shmunis from Chmelnitsky joined us. When we arrived, we went first to the cemetery, where we tucked kvitals under the tombstones and cleaned around the graves. Then we went to the construction site of the museum in the town square inside the old citadel walls. There we saw beautiful Jewish matzevos piled up in the adjacent Catholic church. The tombstones were marked for transfer to the future museum.

We told the museum director, Miroslav Vasilevich Pinchak, that he was committing a sacrilege. He agreed and said that he was only trying to preserve the Jewish monuments from being destroyed by the local population. He had to do this, he explained to our shame, because no Jewish individual or organization was taking the initiative. Miroslav Vasilevich knows the history of Chassidism and is trying to decipher the tombstone inscriptions with the help of a Hebrew-Russian dictionary. We tried to assure him of our help on the condition that he return the tombstones to their rightful places. If he did, then we promised to do the work and pay for it.

After the snow melted, we returned to Medzhibuzh with a brigade of professional laborers. We went together with the museum director to the mayor, who greeted us cordially and gave us an official permit to proceed with the restoration work. The political situation in the Soviet Union was changing before our eyes. At this time there was a great national celebration being held in honor of the one-thousandth anniversary of Russian Christianity. Perhaps the regional authorities considered this celebration as symbolic of a liberalization of the official state and party policies towards all religions. But we learned afterwards that there were many things which depended upon the favor and protection of certain special people. In this case, the Medzhibuzh soviet was lenient.

The work began. We built a high iron-mesh fence around the graves of the Baal Shem Tov, his grandson Rabbi Baruch, and Rabbi Avraham Yehoshua of Apta and locked it. Now no one could desecrate the Baal Shem Tov's grave anymore. Shortly before we arrived there, Skvira

Chassidim had installed a beautiful box for memorial candles, and on the same day it was stolen. We knew from a letter sent to us from America written by Rabbi Moshe Bik, the son of the last rabbi of Medzhibuzh, that the six closest followers of the Besht were buried to the right of the tzaddik's grave. We placed six tombstones on the sites that Rabbi Bik had described to us.

We leveled the grounds. Then we bolstered the ruins of the old retaining — walls around the cemetery and built a new metal wire fence around it. The entrance steps and internal paths were rebuilt. Working alongside the professional workers, a group of young Jews from Leningrad helped place the tombstones and cut the bushes. All summer many more volunteers came from Chmelnitsky. The importance of this event deserves explanation.

Until 35 years ago Chmelnitsky was called Proskurov. During the Second World War the majority of the population of this small town were Jews. The Jewish community retained a strong memory of how the troops of Bogdan Chmelnitsky in the seventeenth century had slaughtered almost all the Jews and Poles in the town. In 1919, during the civil war, the town suffered another massacre, this time by the Sechevik troops of the Ukrainian nationalist and socialist Simon Petlura. After a young Jew named Sharbad returned from the front to the town and found his entire family slaughtered, he went to Paris in search of Petlura and shot him. The French courts acquitted Sharbad as a justified avenger. According to official Soviet propaganda, Petlura is an enemy but Chmelnitsky is still a national hero. (The local authorities currently are collecting donations to raise a monument to Bogdan Chmelnitsky. There are even Jews who are donating money to honor a man who murdered hundreds of thousands of Jews.)

At first we found only two Jews in Chmelnitsky who were interested in Jewish traditions and studied Hebrew. But word slowly spread to neighboring Shepetovka, Annopol and Polonnoye in the Chmelnitsky area that the cemetery of a very holy Jew was being restored in Medzhibuzh. Young Jews there reacted first with surprise, and then with interest. A few young people started wanting to know who the Baal Shem Tov was and what Chassidism is, and they started to look for books on the subject. By the end of the summer, every Sunday a few Jews came to Medzhibuzh to help in the restoration work as much as they could. And finally a revolutionary event: busses loaded with Chassidim from America started to pour through Chmelnitsky. Once again Jews with payos, wearing capotas, tzitzis and big black hats were seen in the Ukraine. When the local Jews first saw the Chassidim, they were petrified like Lot's wife.

While some of them remained frozen, others ventured to come closer, speaking a Yiddish which always turned into Ukrainian. The shock was so great that to this day the Jewish families in the cities and towns of the Ukraine are talking about the foreign Chassidism. The encounter has reminded Ukrainian Jews of their Jewishness and has stimulated an interest in their young people for Yiddishkeit.

Timidly and cautiously the Jews of Chmelnitsky started coming to Medzhibuzh during the summer to see the desecrated cemetery that had been rebuilt by believing Jews.

The regional newspaper sent a correspondent to Medzhibuzh to interview Braslav

Chassidim visiting there. The article contained many fabrications and vile comments about Israel as well as factual errors about the restoration work. It reported that the cemetery had been restored by the local soviet as part of a general preservation of monuments. It did admit, however, that the money for this project had come from religious Jews. Even through this distorted newspaper story, thousands of Jewish readers could reach the conclusion that it is neither shameful nor terrible to remember that they are Jews.

The three closest students of the Baal Shem Tov, and the ones most suited to take over the leadership of the Chassidic movement after their master's death, were Dov Ber of Mezhirich, Yankel Yosef of Polonnoye, and Pinchas of Koretz. After deliberating for a year which of these three great Torah scholars to choose, the Chassidim decided to give the throne to Dov Ber of Mezhirich. Rabbi Dov Ber systematized the study of the Baal Shem Tov's fountain of vital, inner understanding of the Torah at his yeshiva in Mezhirich where he taught 40 select students. After years of study, these students spread throughout Eastern Europe and taught their joyous optimism and unshakeable faith to thousands of Jews.

Yankel Yosef of Polonnoye went on to write a book on the life and teachings of the Baal Shem Tov. This wonderful book, Toldos, is synonymous with the names Yankel Yosef and Polonnoye. The town of Polonnoye is situated a hundred kilometers from Chmelnitsky. When we went to the Jewish cemetery there we found ruined monuments.

Near one collapsed burial chamber close to the guardhouse we found a tombstone inscribed with the name Aryeh Yehuda Leib. According to Chassidic legend, the Maggid had a student of that name from Polonnoye who wrote the the book Kol Yehuda. In early 1988 Skvira Chassidim told me about a student of the Baal Shem Tov named Aryeh Leib who had asked to be buried together with Yankel Yosef, his successor as rabbi of Polonnoye. And so Yankel Yosef willed that his burial chamber be widened. Perhaps we saw remains of Aryeh Leib's grave which stands next to that of Yankel Yosef, but it's hard to say for sure. We asked all the old Jews of the town, but none of them could give us a definite answer. We had to hurry because the local Jews were very suspicious of our project, and we were afraid that the regional authorities would discontinue our work permits. After only a month and a half the work was completed.

Our next stop was Shepetovka, the home of the Maggid's student Yakov Shimshon. Yakov Shimshon himself was buried in Tiberias in Israel, but Pinchas of Koretz died here on his way to the Holy Land and was buried here.

We had an easier time in Shepetovka since half the Jews of the town are my relatives. My mother was born there and my father grew up there. One of my grandfathers was a melamed there, and when I was in New York last winter I met one of his former students, the son of the last rabbi of Shepetovka. I often visited Shepetovka during my school vacations. My other grandfather, a tailor, used to take me to the communal bathhouse there on Friday, the day set aside for the Jews. Then we would go to the synagogue and come home to kugel, cholent, gefilte fish, homemade wine, a flask of bromf. All these smells awaken memories of my childhood...

Today only a few hundred Jews remain in Shepetovka. Some have moved to big cities, others have gone to America or Israel.

The Jews of Shepetovka speak only Ukrainian on the streets. They discuss Jewish topics only at home, in a whisper, with close friends when the windows are closed. After having been closed down for a long time, the synagogue was converted into a sports school for children. It is a kind of sick passion in the Ukraine to rebuild synagogues into sports halls and gymnasiums. This is the case with Kharkov, Zhitomir, Mlinov and many other shtetles. Not so long ago, there was a minyan every Shabbos in Shepetovka, but now there is none. Only occasionally, ten hunched-over old men get together to recite kaddish for their dead friends, or Reb Chaim recites the Mula at the cemetery. But all the Jews remember that many years ago Pugach the gabbai cleaned up and fixed the grave of some tzaddik.

Finally we were introduced to some 85-year-old Jews who agreed to take us the tzaddik's kever. In a small meadow we found three tombstones lying in a row: a father, son and grandson. The inscription on the oldest stone was legible: Mordechai ben Pinchas Shapiro from Koretz.

Continuing on our way, we went to the town of Slavuta. In the late eighteenth and the early nineteenth century the largest Jewish publishing house in Russia was operated in Slavuta by Moishe Shapiro, son of Rabbi Pinchas of Koretz. The entire Babylonian Talmud and the Chabad masterpiece Tanya were among the books printed there. The tomb canopy of the Shapiro family is still standing in the old cemetery there.

Under the leadership of the shoichet Reb Gedali, Slavuta is the only place in European Russia outside of Moscow where there is both a morning and an evening minyan every day. The Slavuta Jews bake Passover matza for all the Jewish communities in the Ukraine. As a young man, Reb Gedali studied in the Lubavitch yeshiva of Novograd-Volynsky until it was forced to close and its teachers and students were arrested. Then he fled to another Lubavitch yeshiva, Rostov on the Don, until he had to flee from forced closure and arrests there. He ended up studying at the Dnepropetrovsk yeshiva with Rebbe Levi Yitzchak Schneerson during the 1920's and 30's. In the end, there, too, the authorities closed down the academy and arrested the teachers and students. After a short time in prison, Reb Gedali returned to Slavuta. Since then he has worked as the ritual slaughterer here and travels throughout the region of Volin helping Jews keep kosher homes.

Reb Gedali has a friend who is descended from the great Maggid and also studied in Lubavitcher yeshivas. Except for the war years when the friend was fighting the Nazis, he has gone every year to Annopol to commemorate the yahrtzeit of his great ancestor, the Maggid. Reb Gedali and his friend agreed to take us to the site where tzaddikim were buried long ago. There are no Jews in Annopol anymore because most of them were shot by the fascists. The Jewish cemetery and its tombstones were destroyed. Next to the Maggid were buried Rabbi Yehuda Leib Cohen and Rabbi Zushya of Annopol, the legendary Chassidic symbol of Jewish kindness and love for humanity. Both of these tzaddikim are esteemed by the Lubavitch movement for the endorsements they wrote to its classic, the Tanya.

The two old men brought us to a small square where there are still some remains of a concrete rectangle. Fifteen years ago the last rabbi of Slavuta, the revered Menachem Nachum Shapiro, brought a carload of mortar to to rebuild the monuments. In the course of time the thin slabs of concrete which he placed there deteriorated but nonetheless preserved the grave

sites of these holy people. The work of the Slavuta rabbi was not in vain. Thanks to his efforts we knew where to place new tombstones. Yet the two old men begged us not to do anything. They feared we would only provoke the authorities and then, G-d forbid, they would dig up the cemetery and remove the last stones. We calmed them down and persuaded them to go home. With G-d's help, we hoped, the local soviet would receive us favorably.

During our many months of work, our most difficult task was negotiating with officials. The higher the administrator's rank was, the harder it usually was to reach an understanding with him. Many officials hide behind thick walls and massive doors, secretaries and obsolete rules and guidelines. They hope that the tried and tested slogans which they have followed over the years will keep them stationed in their armchairs. That's why they sometimes kindly but firmly refused us and sometimes gave us 'objective' but spurious excuses. We found it easier, to talk with the lower-ranking officials. The agricultural council chairmen and the kolkhoz directors, as well as the simple workers, understood us much more easily. They understood our feelings in wanting to preserve the monuments of our national spiritual life. That's how we were met in Annopol. We were honestly very touched there. During all our time in Annopol we felt good will. This was reflected in the diligence with which the restoration work was carried out there. Interestingly, soon after we arrived in Annopol there was a meeting there which decided to follow the Jewish example and to restore the Ukrainian cemetery.

We built an iron-mesh fence around the Annopol cemetery and cleared out the rubbish. 15 old triangular tombstones that had fallen down were erected again. We put a pillow of concrete and marble, 36 square meters in area, on the the grave sites of the tzaddikim. On this we stood a matzeva on which a marble plaque could be placed. However, we could not find an engraver in the cities nearby who could carve a Hebrew text. We had to go to Moscow to order a plaque.

The day after we returned from Moscow to install the marble Hebrew plaque, after davenning shacharis in the Slavuta synagogue, we took Reb Gedali with us to Annopol. Everything was ready. The plaque was fixed in place and the fence was freshly painted. Reb Gedali broke into prayer and cried. We also prayed and cried. This was the first Jewish holy place in the Ukraine which we succeeded in rebuilding, and although we still had a lot of work to do, we were happy.

From the outset, the primary goal of our travels has been to investigate the condition of Jewish cemeteries and graves. In each location, after assessing the situation, when we felt we could actually carry out an improvement, we began to do it. As time went on, members of various other Chassidic groups started turning to us. Some gave us advice. The Karlin-Stolin Chassidim helped us considerably. Indeed, it is to the credit of their Rabbi Shmuel Dishon in America that we started our venture. The Stolin Rebbe agreed to pay the restoration expenses for the Annopol and Polonnoye cemeteries.

We covered four sites that commemorate the founders of the Chassidic movement. We located the grave sites of the students of the Maggid from Mezhirich, many of whom went on to become famous preachers and founders of new schools of Chassidism.

One such place is the grave of Rabbi Levi Yitzchak of Berditchev. Since his death until this

day hundreds of Chassidim have come to his grave to pray. During the Second World War the cemetery was desecrated. The graves of the tzaddik and his relatives and students were ruined. The local Jewish community built a 60-square-meter concrete platform and placed on it a tombstone with a hand-painted inscription. But with time the concrete became brittle and crumbled so that grass and bushes overgrew the platform. A new tomb and better platform engraved with an inscription willed by the holy rabbi should be built. But for the time being we could do only the most necessary work: build a new concrete platform, paint it, and clear out the surrounding brush.

Our next stop was Peremishlani, a town 40 kilometers from Lvov in old Galitsia, where Rabbi Meir lived. Housing construction had already destroyed one of the Jewish cemeteries on the outskirts of the town. Tombstones from Jewish graves had been used to make the building foundations. Although we looked hard, we managed to find the remains of only one tombstone. But we located another cemetery in the town between Shkolni and Ivan Franko streets. Some of the old tombstones were partly buried in the earth. These were memorials of Jews who had lived in the Peremishlani ghetto in 1942.

In the valley near the town we found the remains of tombs where Rabbi Meir and his relatives were buried. The place was full of rubbish and the remains of the tombstones were piled on the site of the graves. We could hardly define where they belonged. Yet people told us that until the war this was the place where Jews used to come to pray; this was the most respected place in the town. Rabbi Meir's tomb must be completely rebuilt. We applied to the authorities asking for permission to fence in the cemetery, rebuild the tombs, and erect a monument for the Jews murdered by the Nazis there. Until now I have not received an answer. There are almost no Jews left in Peremishlani. There are no Jewish problems there now, and the authorities don't want any.

I am in an awkward situation. I am afraid to compliment the chairmen of the local soviets who have been sympathetic and helpful to us. Perhaps they see their actions as an autonomous departure from the party line on religion and state. If they get into trouble, this could frighten chairmen in other councils. On the other hand, I am afraid to tell the truth about the particular bureaucrats who refused to let us carry out our work and about the cruel administrators who peremptorily showed us the door when we tried to discuss historical memory. Criticism of such officials is becoming widespread in the Soviet press. However, I am afraid to speak up against them outside the Soviet Union because I could be accused of defamation and of trying to influence public opinion against the policies of liberalization and glasnost. If I were to do this, I might as well give up my dream of continuing the restoration of Jewish spiritual monuments.

For instance, the small town of Belz, once a great Chassidic center, is located in the same Lvov region as Peremishlani. The local authorities there were sympathetic to our work, and within a short time the old Jewish cemetery was cleared of rubbish and fenced in. The road which led over Jewish tombstones was closed and a new one made which circumvented them. In October 1988 the Belzer Rebbe visited the site with some of his Chassidim and was very pleased with what we had done.

50 kilometers from Rovno is located the town of Mlinov, where before the war 80 percent of the population was Jewish. At one time the Jews of Rovno were Karliner Chassidim. Their famous Rebbe Aharon of Karlin lived here over 100 years ago and wrote the important work Beis Aharon. Rebbe Aharon was buried in Mlinov. The tomb canopy over his grave was destroyed by the Germans during the Second World War. The Nazis drove the Jews of Mlinov into the ghetto and then murdered them. In the early 1950's on the site of the cemetery were built a hotel, a boiler room, and hothouses. As in so many other towns, the foundations of these buildings included slabs from Jewish graves. Women workers at the hothouse told me that bones are often discovered in the ground here. Upon consulting local long-time residents, we discovered that a tomb canopy had once been located on this spot. A woman doctor who had lived her whole life in a small house 20 meters from there confidently pointed out the location to us. We even recorded our conversation with her on video-tape. She recalled how she had been friends with Basya, the daughter of the Jewish cemetery watchman. She remembers the vault-shed where crowds of Jews would come to pray.

Considering that the cemetery was destroyed by the fascists and then wiped out during recent years by thoughtless town fathers, the local authorities should give permission to at least put up a memorial sign at the burial site of the tzaddik Rebbe Aharon, mentor of many generations, a thinker and writer whose name brought renown to the town. But our request created problems for us. The authorities made a series of demands: first, that we present documents proving that Rabbi Aharon was really buried in Mlinov; second, that we obtain permission from numerous government and public organizations. I immediately returned to Moscow. We managed to receive a document from the USA proving the burial place of Rebbe Aharon. The Chief Rabbi of Israel sent a similar document in English and Hebrew. We translated sections into Russian from Yitzchak Alfasi's book 'Chassidut' where Rebbe Aharon is mentioned and had the selection authenticated by the seal of the Academy of Sciences. In the course of our efforts, we discovered that according to the national law the Mlinov soviet could have granted permission on its own authority to restore the monument.

Armed with a pile of papers and documents, we returned to Mlinov. Precisely at this point a town plan for constructing new residential housing on the site of the cemetery suddenly appeared. Furthermore, a representative of the local officials told us that the boiler room was fueled by coal, which in the autumn was piled around the building and consequently would cover the monument with coal dust and dirt. What could be done? Follow their 'suggestion' to raise a monument at the Russian cemetery?

Soon the Mlinov authorities stopped mentioning the town plan. (Or perhaps there had never been one?) We also found out that for many years the boiler had been running on gas, so there was no problem of coal dust. But even this disclosure of overt lying did not embarrass the town 'fathers'. They turned to Rovno for help in setting up a commission, which again made the Solomonic proposal to put up a Jewish monument in some free place in the Russian cemetery or in the destroyed Catholic one. Negotiations were similarly deadlocked in the shtetle of Ignatovka near Kiev, where the remains of Rabbi Mordechai of Chernobyl lie buried in a cemetery destroyed in 1919.

The work of rebuilding the Chabad holy places was carried out with great success. We covered five generations of the Lubavitch presidency, starting with its founder, the Alter Rebbe Shneur Zalman ben Baruch of Liady, the youngest student of the Maggid. The Chabad sites were already in relatively good condition, thanks to previous efforts of Chabadniks. The additional work done in 1988 was conducted by the Chabad leadership of the country.

While following the Russian army in its retreat from Napoleon in 1812, Shneur Zalman fell ill and died deep inside the Russian heartland. His students buried him in the closest Jewish cemetery they could find — one hundred kilometers away in the town of Hadich in the province of Poltava.

Earlier in 1988 before we arrived there, the tomb of Shneur Zalman was vandalized by local scoundrels. They broke the first door but could only bend the second door. A part of the wall was also broken. Anti-Semitism is certainly a major reason for violence against Jewish monuments. But we must consider also the greater context of the problem of the nationalities (including the Jewish people) within the USSR. The problem is the loss of historical memory. As a result of this loss, respect for one's own past and respect for the holy things of other peoples has almost absolutely disappeared. For instance, Lessa Ukrainka is buried in the Ukrainian cemetery of Hadich. Lessa Ukrainka was the greatest writer of the Ukraine. Her books are taught in the schools and have been translated into many languages; streets and theaters are named after her. But her grave was also desecrated that year. This is the tragedy of our century, a time in which people have become cruel and wild and hating; a century which has made forgetting the principles of morality an imperative; a century which has tried to reject the ideals given on Mount Sinai.

The Alter Rebbe's tomb was rebuilt, and the area around it was cleaned up. By the end of August the annual pilgrims there were praying in the newly-constructed building.

Nachum, one of the grandsons of the Alter Rebbe, settled in the town of Nezhin, 120 kilometers east of Kiev. As a result of his work, this shtetle became the largest center of Chassidism in the Ukraine. In 1827 his father, the Mitle Rebbe Dov Ber, came here and died. They were buried together in a burial chamber that was later ruined by the war. Only the foundation, a small section of one wall, and two broken tombstones remained. The local Jews refused to help us, but after the monument was repaired they warmly discussed with us the cost of the work. I brought there two pilgrims who had not yet seen the restoration. For about a quarter of an hour they didn't budge from the car. They just stared and stared. Then they went to the kever and prayed for many hours.

The village of Lubavitch, the birthplace of the Chabad movement, is located on the outskirts of Russia, on the border of Belorussia and Smolensk. The graves of the third and fourth Chabad Rebbes — Menachem Mendel, the author of the Tzemach Tzedek, and his son Rabbi Shmuel Maharash are located here. There is no cemetery, just bushes and trees. The soft earth has absorbed the tombstones with their Hebrew inscriptions. The grave site was cleared away from only one side, where ten years ago a Moscow Jew, Kalman Meilach, built two tombstones and a low fence. As a beginning, we widened the fence. There still remains a lot of work to be done.

Continuing on our journey, we arrived at the large southern Russian city Rostov on the Don. The hardships of the First World War brought Rabbi Rashab here. It became a center from which he sent emissaries to Jewish communities throughout Russia to repair synagogues, build mikvehs and, most important, to open yeshivas for children and adults. The students of these Chabad yeshivas became the heart of the resistance movement against the anti-religious and anti-Yiddishkeit decrees of the October Revolution. In the course of our journey we met old Jews in the Ukraine, in Georgia, in Middle Asia and Belorussia, Moscow and Leningrad, who recalled for us the best years of their lives, when they studied in the underground yeshivas of the Lubavitch Chassidim.

The burial chamber of Rabbi Shalom Dov Ber is located not far from the wall by the entrance to the cemetery in Rostov. Local scoundrels used to come here to drink. When we rebuilt the kever, we made a grated roof, so that wind, rain snow and cold would not be kept out.

During this summer we travelled 35,000 kilometers by car alone, as well as tens of thousands on planes and trains. We returned home only rarely for Shabbos. During our respites in Moscow we wrote down our impressions, developed photographs, and prepared food and cars for the next trips.

On one of my return trips home to Moscow I met a Braslav Chassid from Israel who was visiting the Soviet Union for the eighteenth time. He showed me the sketchy map of Jewish holy places in the Ukraine published by the Breslovers. I told him that there were many young Jews in Russia interested in the teachings of Rebbe Nachman but they don't have any of his books.

In response to our discussion the Braslavers proposed placing a monument on the grave of Rabbi Nathan, the closest student and scribe of Rebbe Nachman. I promised to help, and after only three weeks we completed the work.

After that we decided to trace the line of the followers of the great Maggid of Mezhirich. We had already fixed up the graves of Rabbi Dov Ber in Annopol. The kever of his son Avrom the Malach was in order. The Maggid's grandson, Rabbi Shalom Shachna, was buried in a place the Chassidim call Probish. This is the small town of Pogrebisheh in the Vinitsky region, far removed from the main tourist routes. Even the highway map miscalculates the distance between Pogrebisheh and the famous but not particularly interesting Ruzhin. A local young Russian man volunteered to take us to the place known to him since childhood as the grave of some Jewish rabbi. We climbed a sloping hill, at the end of which he showed us a grave covered with grass and bushes. But as we entered the bushes, a frightening shout arose. Within a few seconds, an old grandfather shaking a walking stick, speaking a stream of Russian, Ukrainian and Yiddish, appeared from across the precipice. He was a very interesting old man, Michail Nosick. When he was a young man of 18 in 1923, the Jewish community gave him a house on the foot of the hill and asked him to guard the cemetery. The cemetery itself is almost non-existent. Only a few tombstones and a section of a burial chamber remain. Rabbi Shalom Shachna and his oldest son Rabbi Avrom were buried in the burial chamber there. Nosick told us that until the war in 1941 there was an eternal flame in the monument, watched over by a

special Jew. Old Nosick's fluent Yiddish is often replenished with Hebrew words and expressions, which he points out to us with pride as 'Loshon Kodesh'.

We encountered difficulties in trying to restore the cemetery of Pogrebisheh. From the onset the authorities refused our requests. Somebody had informed his superiors in Moscow that the local residents cultivated their vegetable gardens on the land of the old cemetery and that, furthermore, there was a plan to build on this spot. We therefore proposed a change of policy and were prepared to argue our case with the highest echelons in Moscow. Showing photographs, we identified a 330-meter radius area around the graves. We proved that there were no agricultural settlements nearby. One can't even cut the grass there because of the remains of tombstones which are strewn around in the ground. Moreover, it is impossible to reach the top of the hill by either car or tractor. All this makes it very strange that people claim that they intend to build there.

The third time that we came to Pogrebisheh, the local authorities refused to meet with us even though they had received phone confirmations from the central regional soviet. While the local officials avoided us, we waited for them next to the wall of the town soviet. A marble plaque there informed us that this site was the center of the mid-eighteenth-century peasant 'rebellion' led by Zhelezniak and Honta. This rebellion turned into a terrible Jewish pogrom, second in savagery only to the pogrom of Bogdan Chmelnitsky.

After I left in despair to go on to other towns, suddenly I received a letter from the executive committee of Pogrebisheh granting us the right to restore its Jewish grave sites. Something had changed! We immediately started to work. Even though we were not permitted to rebuild the mausoleum to its previous form with a roof, we did put up walls and erect tombstones and marble tablets signifying that here is the grave of the father of the famous Israel Rizhiner and his older brother.

After we returned from the wilderness of Podolya to the wide Ukrainian highways (the quality of which is much better than of those in central Russia), we were surprised to find tourist busses full of Chassidim from all corners of the earth. Sadigora, Satmar, Boyan, Braslav, Vizhnitz, Zhidatchov and Belz Chassidism, among others had come to Russia upon hearing that the changes brought about by the perestroika policy would make it easier for them to visit Jewish holy places there. Furthermore, news of our restoration work had reached America, Australia, Belgium and Brazil.

I accompanied a group headed by the Karlin-Stolin Rebbe to four regions in the Ukraine. The next groups I accompanied had been organized by Marina Kovaleva, an American woman of Russian origin. Two of her groups approached me in Chmelnitsky and asked me to guide them on trips to Polonnoye, Shepetovka and Annopol. Fortunately, I had my own car and could invite both groups to follow me. Annopol was our last stop that day. Chassidim passionately recited Psalms, asking G-d to bring their prayers to heaven. And in front of them stood the Sadigorer Rebbe, a direct descendent of the great Maggid.

It was not by accident, then, that we found our way to Sadigora — a suburb of the larger city Chernovitz. Here stand the remains of the famous synagogue of Israel Rizhiner, the son of

Rabbi Shalom Shachna. The synagogue building now serves as a workshop for tractor repairs. Apparently the local gentiles had been informed about the busses and our excursions — they stood in a line in front of the entrance to the former synagogue to block us out. Loudly swearing and waving their hands, they refused even to let us take photographs. Only a few of the most stubborn Vizhnitz Chassidim managed to very briefly enter the building.

Afterwards, we went to the Sadigora cemetery, where we all prayed near the grave of the great tzaddik, the Rebbe from Ruzhin. There is a section in the cemetery full of beautiful tombstones, engraved by the finest Jewish artisans of the last two centuries. The regional authorities received us with considerable understanding, and I hope that before the first frost of this year the main work at the Sadigora cemetery will be underway.

The genealogical tree of the great Maggid and Israel Rizhiner has many more branches: Boyan, Husiatin, Chortkov and others. In these places there are also the remains of other Jewish holy objects. We have begun investigating the condition of such places.

It is obviously impossible to describe in such a short space all the exploration and reconstruction of Jewish monuments which has been and is still being carried out in the Soviet Union. There are many more places, the almost unexplored Transcarpathia, for example. We must also continue constructing monuments to the victims of the Holocaust. And we have not yet set foot in Latvia, Estonia and Lithuania. There are many other places connected to the centuries of Jewish history in this part of the world.

We must not forget the Jews who still live in many of these places. Even though they are quite assimilated, they still exist. It is impossible to predict the future impact of our restoration work in stimulating new interest in Judaism among Jews who live today in towns where great tzaddikim once lived and worked. We want to deeply influence these Jews. We have already obtained some results, and we hope the work will continue.

We look forward to the support of Jewish religious organizations and social and cultural committees for help not only in restoring cemeteries but also in providing Jewish lectures, museums, community centers, libraries, video centers, and kosher cafeterias. We must be aware of the changes in Soviet government policy since April 1985, and act accordingly.

We are currently preparing a guidebook to the most important grave sites of Chassidic tzaddikim. Until this guidebook is published, we shall be happy to supply information to all those who are eager to visit the Jewish holy places in the Ukraine and Russia.

מדז'יבוז'

רבי ישראל בעל שם טוב – מיסד החסידות [ח"י אלול תנ"ח – ו' סיון תק"כ

רבי ברוך ממדז'יבוז', בן אדל, נכדו של הבעש"ט [תקי"ג – ח"י כסלו, תקע"ב]. רבי אברהם יהושע השל מאפטא, תלמידו של רבי אלימלך מליזנסק, כיהן כרבה של מדז'יבוז'. [תקט"ו – ה' ניסן תקפ"ה].

Medzhibuzh

Rav Yisroel Baal Shem Tov, founder of Chassidus (1698-1760).

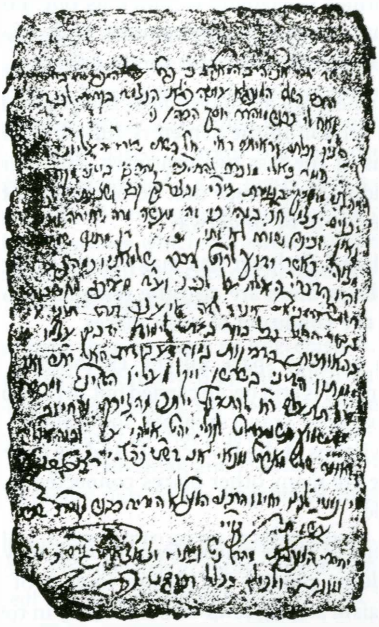
Rav Baruch of Medzhibuzh, son of Adel, grandson of the Baal Shem Tov (1753-1812).

Rav Avraham Yehoshua Heschel of Apta, student of Rav Elimelech of Lizansk, Admor of Medzhibuzh (1755-1825)

בית – הכנסת של הבעש"ט

The synagogue of the Baal Shem Tov

מכתב של הבעש"ט לרבי יעקב יוסף מפולנאה

Letter from the Baal Shem Tov to Rabbi Yaakov Yosef of Polonnoye

קברים של הבעש"ט, רבי ברוך ממדז'יבוז', וזרבי אברהם יהושע השל מאפטא

Burial places of the Baal Shem Tov, Rav Baruch of Medzhibuzh and Apter Rebbe

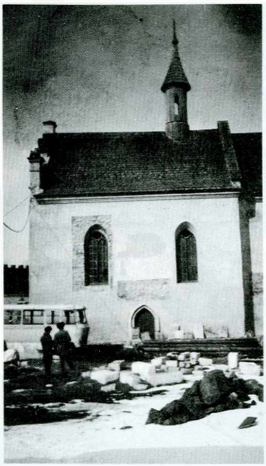
בית הקברות לפני התיקון

A cemetery before repair

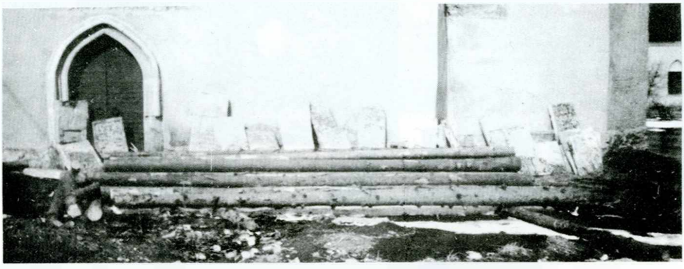

בית —כנסת במאה ה—19, עכשיו מוסך

A synagogue in the 19th century, presently a garage

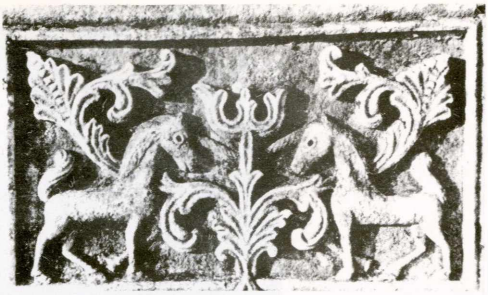

מצבות של רבנים, הועברו למצודה — מוזיאון

Monuments of Rabbis that were transferred to a fortress-museum

מצבות בבית — הקברות

Monuments in the cemetery

משפחה יהודית אחרונה במדויבוז׳

The last Jewish family in Medzhibuzh

כניסה לבית — קברות לפני ואחרי תיקון

The cemetery entrance before and after repair

קברי צדיקים לפני ואחרי תיקון

Graves of the righteous before and after repair

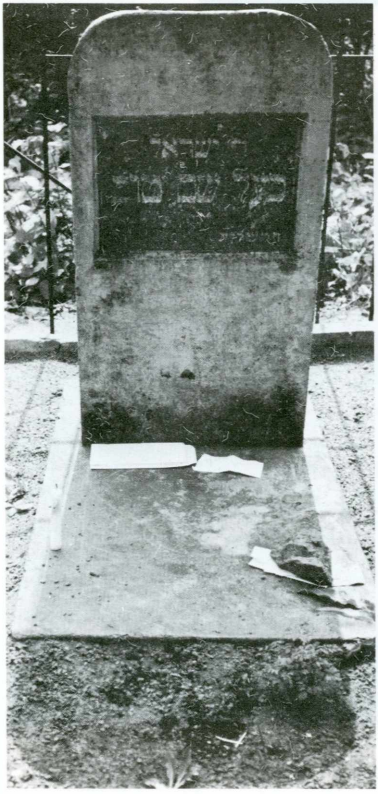

רבי זאב וולף קיצעס

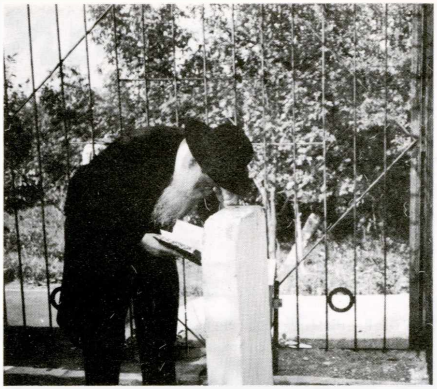
Rav Ze'ev Wolf Kitzes

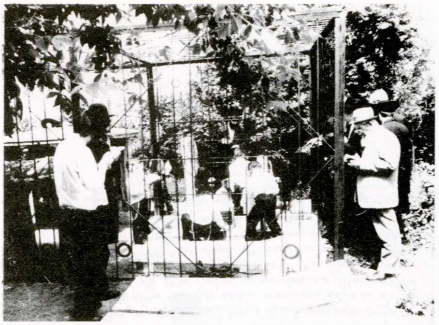
מצבתו העתיקה של רבי אברהם יהושע השל מאפטא

The ancient monument of Apter Rebbe

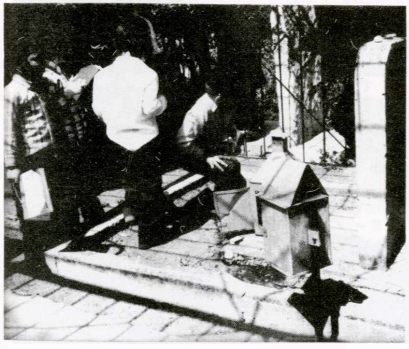

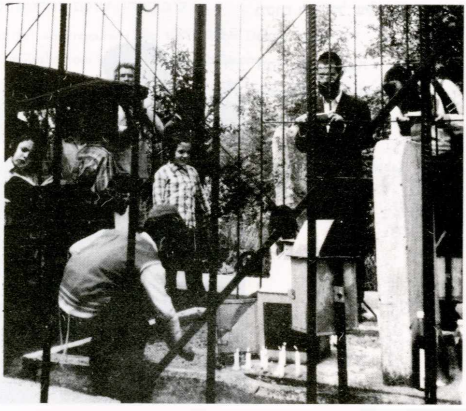
הרב אברהם ביק, נכדו של הרב האחרון במדז'יבוז'
Rav Avraham Bick, the grandson of the last Rav of Medzhibuzh

רבי משה חיים [אפרים]
מסאריילקוב, נכדו של
הבעש"ט, מחבר
הספר "דגל מחנה אפרים",
נפטר י"ז אייר תק"ס
Rabbi Moshe Chaim (Ephraim)
of Sudilkov,
grandson of the Baal Shem
Tov, author of the book
"Flag of Ephraim's Camp".
(1740-1800)

אניפולי

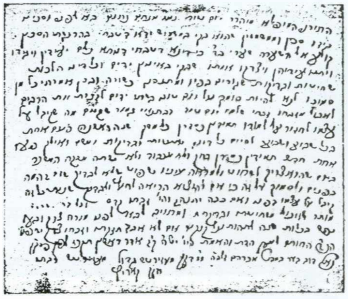
רבי דובער ה"מגיד" ממעזריטש [תס"ד — י"ט כסלו תקל"ג].
תלמידו של הבעש"ט וורשו, מחבר "אור תורה", "אור האמת".
רבי משולם זושא מאניפולי (נפטר ב' שבט תק"ט).
מגדולי תלמידיו של ה"מגיד", מפורסם בתמימותו ואהבתו לכל נברא.
רבי יהודה ליב כהכן מאניפולי, תלמיד, בעל תפילה של ה"מגיד"

Annopol

Rabbi Dov Ber, the Maggid of Mezhirich (1704-1772). Student of the Ba'al Shem Tov and the disciple of his "mussar", author of "Or Torah" and "Or Ha'emet".

R. Meshulam Zusha from Annopol (d. 1800), one of the outstanding students of the "Maggid", well known for his humility and love for all Israel.

R. Yehudah Leib Hacohen from Annopol Student and cantor of the "Maggid".

פקסימיליה: קבלה של המגיד ממעזריטש
Facsimile of the Kabbalah writing of the "Maggid"

מראה כללי של בית החיים
General appearance of the cemetery

מקום האוהל של הצדיקים.
סומן וצויין ע"י
הרב מסלאבוטא
בשנת תשל"ג (1973)
The tomb of the righteous, pointing out in the Rabbi of Slavuta in 1973

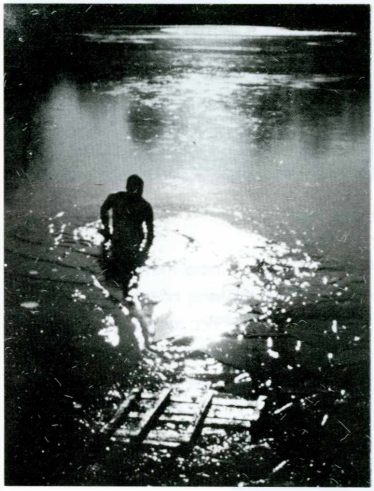
קברי צדיקים אחרי תיקון [יולי 1988] —
רבי דב בער ממעזריטש, רבי משולם זושא מאניפולי, רבי אריי
ליב הכהן. שוקם בתרומה של האדמו"ר מקרלין סטולין שליט"א

Graves of the righteous after they were repaired (July, 1988). Rabbi Dov
Ber from Mezhirich, Meshulam Zusha from Annopol, Aryeh Leib Hacohen.
Rebuilted by the Admor of Karlin-Stolin

יהודים ממוסקבה ולנינגרד ביום ה"יארצייט" של המגיד
[י"ט בסלו, תשמ"ח]
Moscow and Leningrad Jews on the "yarhzeit" of the "Maggid" (19th Kislev, 1988)

"מקוה" – נהר על יד בית החיים
"Ritual bath" - a river next to the cemetery

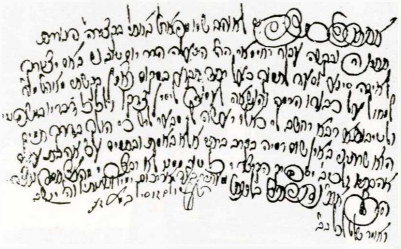

A school in the synagogue building

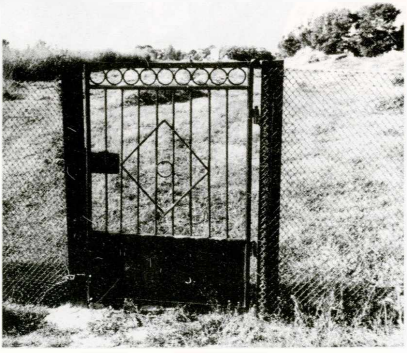
בית – ספר בבנין של בית הכנסת

איגרת של רבי זושא מאניפולי

Letter from Rabbi Zusha from Annopol

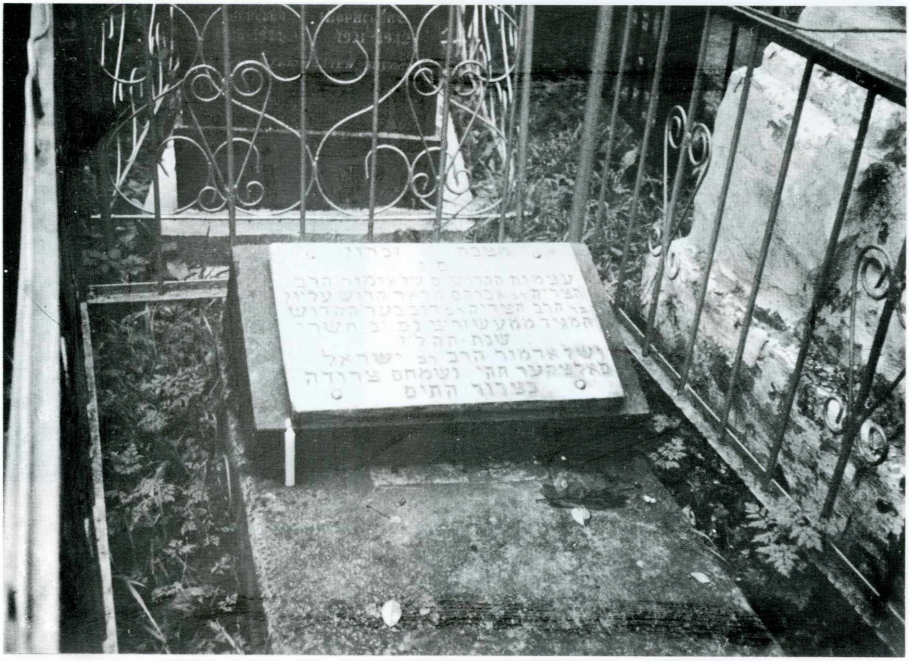

פאסטוב
Fastov

קבר של רבי אברהם המלאך [ת"ק — תקל"ז], בן המגיד ממעז'ריטש, מחבר הספר "חסד לאברהם"

The grave of Rabbi Avraham Hamalach (1740-1776), the son of the "Maggid" of Mezhirich, the author of the book "Chesed to Avraham"

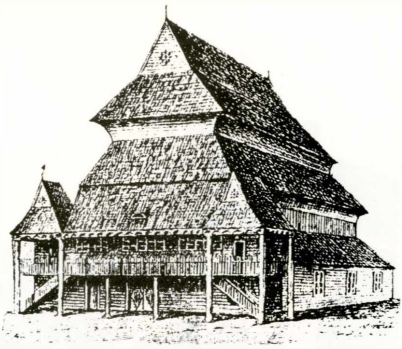

פוגרבישא

רבי שלום שכנא בן אברהם המלאך [תק"ץ – י"ר תשרי, תקס"ג].
רבי אברהם בן שלם שכנא [תקמ"ז – תקע"ז].

Pogrebisheh

Rabbi Sholom Shachnah ben Avraham Hamalach (1776-1802) Rabbi Avraham ben Sholom Shachnah (1787-1813).

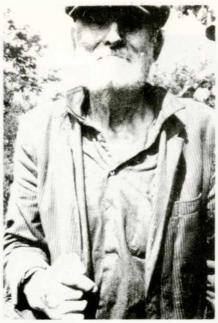

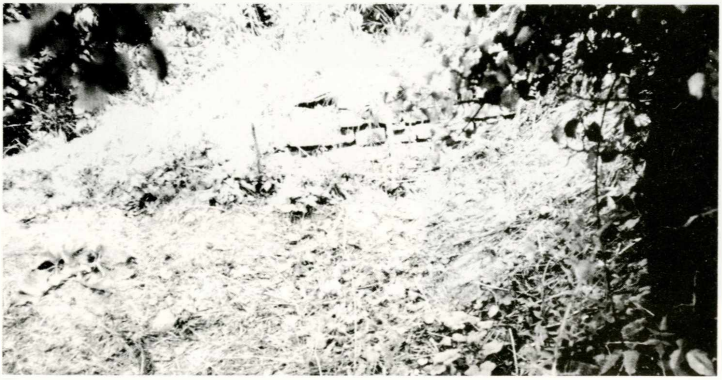
בית הכנסת הישן בפוגרבישא
Pogrebishch Synagogue

כניסה לפוגרבישא
Entrance to Pogrebisheh

שומר של בית – הקברות
A watchman of the cemetery

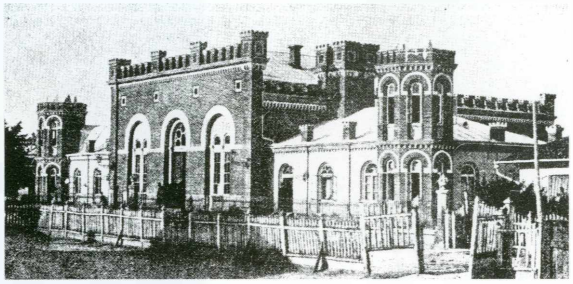

קברי צדיקים
The tomb of the righteous

סאדיגורא

Sadigora

בית הכנסת של רבי ישראל מרוזין,
לפני מאה וחמישים שנה

Synagogue of Rabbi Yisroel Rizhiner 150 years ago

בית הכנסת בשנת 1988

A synagogue in 1988

כניסה לצ׳רנוביץ
Entrance to Chernovitz

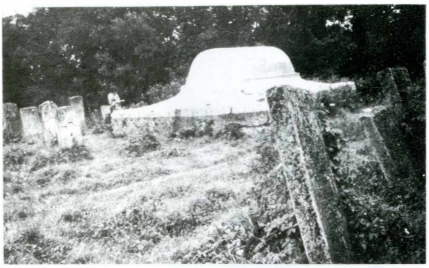
בית של רבנים בסאדיגורא
Rabbis' home in Sadigora

בית — הכנסת בזמננו — מפעל לייצור טרקטורים
Synagogue in our time - Tractor Factory

"שול" בצ׳רנוביץ
Shul in Chernovitz

"ציון" של רבי ישראל מרוזין

Tziyun of Rabbi Yisroel Rizhiner

בית — הקברות בסאדיגורא

Cemetery in Sadigora

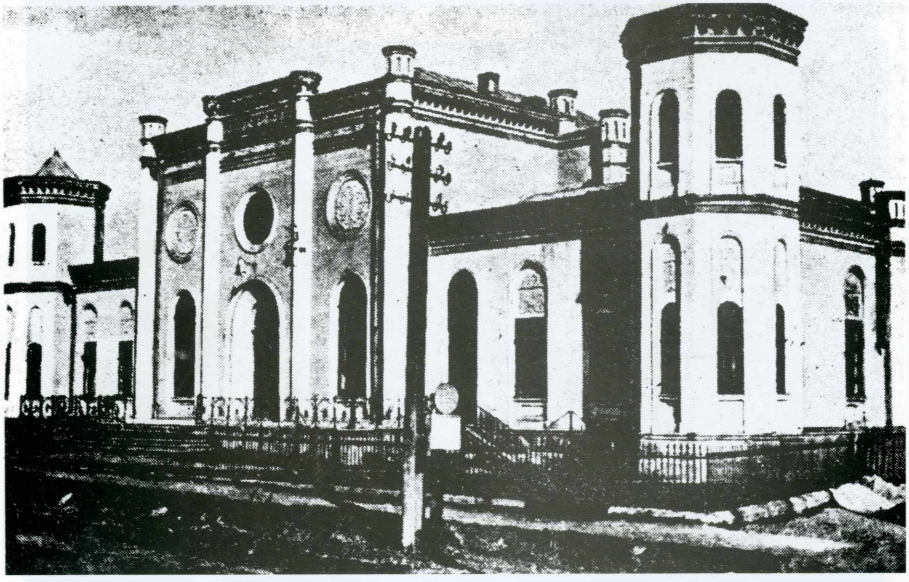

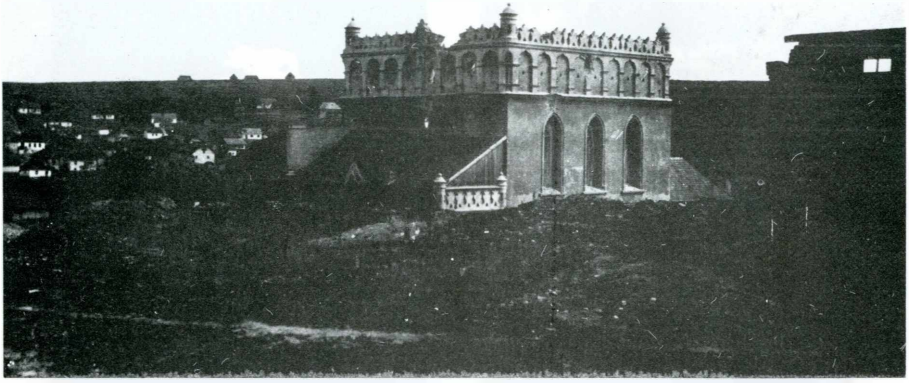
רבי ישראל מטשורטקוב [תרי"ד — תרצ"ד]
Rabbi Yisroel of Tchortkov

רבי דוד משה מטשורטקוב [תקפ"ח — תרס"ד]
Rabbi David Moshe from Tchortkov (1828-1904)

בית הכנסת בטשורטקוב בשנת 1919
A synagogue in Tchortkov in 1919

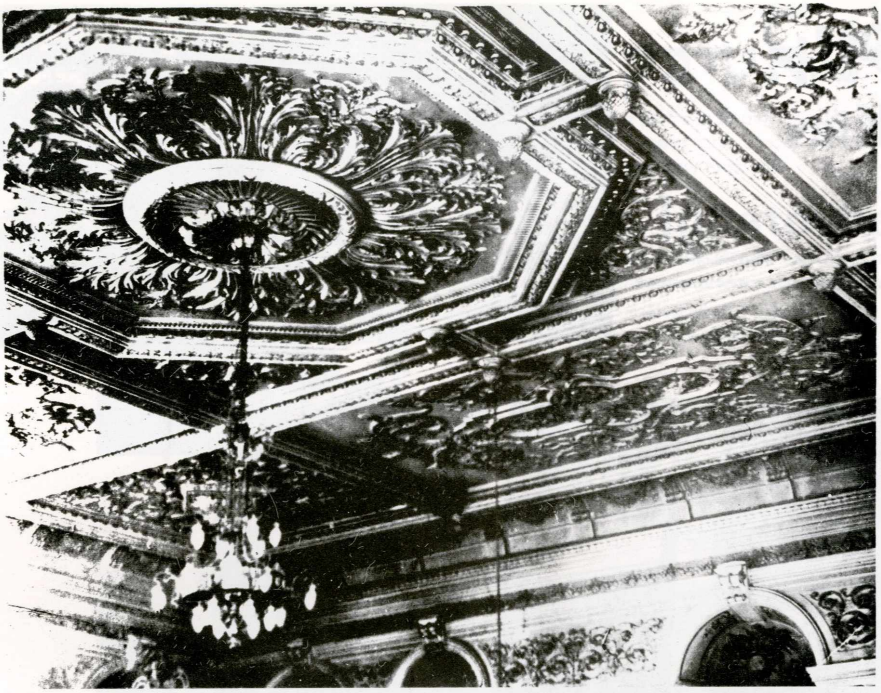
בית — בנסת בהוסיאטין

A synagogue in Husiatin

The main street of Tchortkov as seen 50 years ago

רחוב הראשי בצ׳ורטקוב לפני כ — 50 שנה

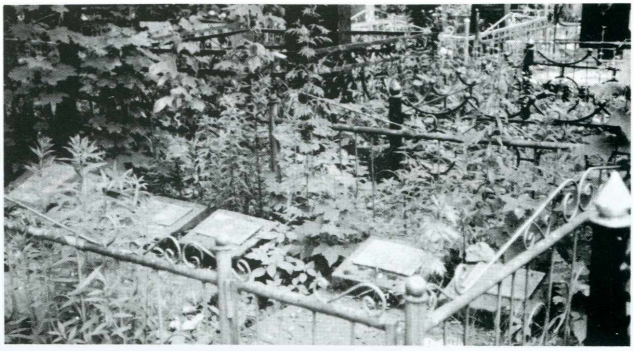

A synagogue in Tchortkov (1988)

בית — הכנסת בטשורטקוב [1988]

קייב
Kiev

רבי דוד מסקוירא בן
רבי יצחק [נפטר ט"ו כסלו תר"פ]
Rabbi David of Skvira, the son of
Rabbi Yitzchak, died Kislev 15, 1919

בית כנסת בקייב
A synagougue in Kiev

אנאטיבקה

רבי מרדכי בן רבי נחום מצ'רנוביל [תק"ל — ב' אייר תקצ"ז], חתנו של רבי אהרן מקרלין, מחבר הספר "ליקוטי תורה", בית קברות נהרס בשנת 1919 ונהפך לשדה.

Ignatovka

Rabbi Mordechai, the son of Rabbi Nachum of Chernobyl (1770-1837), the son-in-law of Rabbi Aharon of Karlin, author of "Collections from the Torah", cemetery destroyed in 1919 and now it is a field.

אשה בת 102 שנה זוכרת מקומו של אוהל

A 102 year old woman recalls the tomb's position

קרוסטשוב

רבי משה מקרוסטשוב בן רבי מרדכי מצ׳רנוביל [תקמ״ט — י״ח טבת תרכ״ז].

Korostishev

Rabbi Moshe of Korostishev, the son of Rabbi Mordechai of Chernobyl.

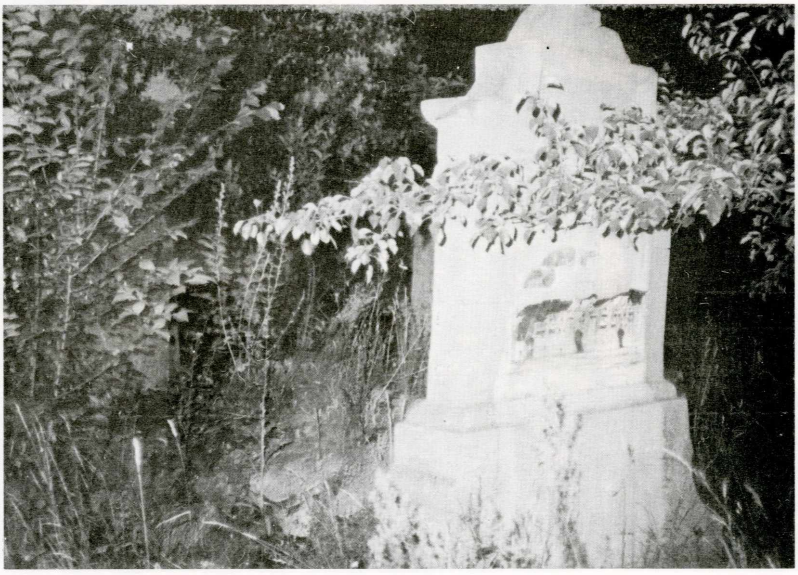

מצבות בבית — הקברות בקרוסטשוב

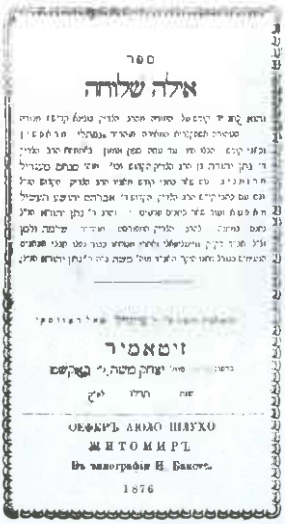
Monuments in the cemetery in Korostishev

ז׳יטומיר
Zhitomir

ספר

אלה שלוחה

זיטאמיר

ОБЪЯТЬ АЛЛО ШЛУХО

ЖИТОМИРЪ

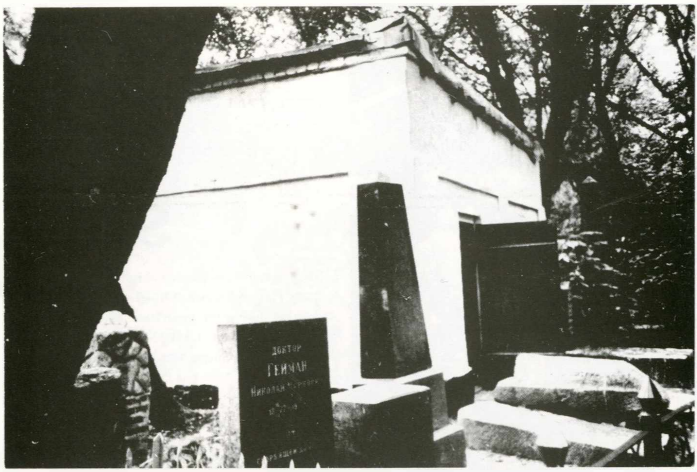
Въ типографіи Н. Бакоша.

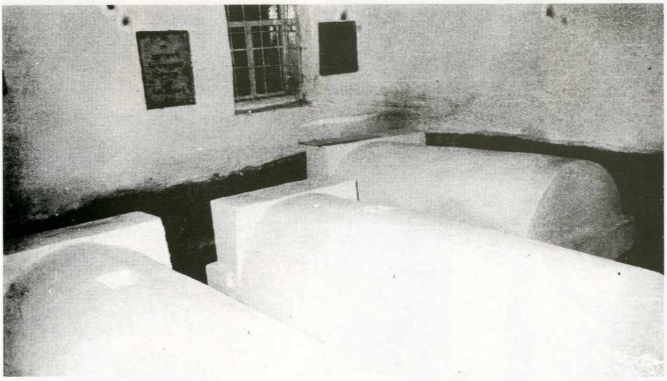
1876

ספר שנדפס בז׳יטומיר
Book printed in Zhitomir

בית יהודי ישן בז׳יטומיר
An ancient Jewish home in Zhitomir

אוהלי הרבנים אחרי תיקון:
רבי מרדכי בן רבי ברוך מאיוונ׳ץ׳,
רבי מרדכי בן משה מקרוסטשוב,
רבי משה בן רבי מרדכי
מקרוסטשוב, רבי דוד יעקב בן
רבי מרדכי מקרוסטשוב

Repaired tombs of the Rabbis:
Rabbi Mordechai the son of Baruch from Ivnijeh, Rabbi Mordechai hen Moshe from Korostishev, Rabbi Moshe ben Mordechai from Korostishev

מצבת רבי זאב וולף,
תלמידו של המגיד[?]

Monument of Rabbi Ze'ev Wolf,
a student of the "Maggid"(?)

שפטובקא

קברי ר' פנחס מקוריץ ובניו (קיץ תשמ"ח). ר' פנחס שפירא מקוריץ נחשב לאחד מגדולי הדור בתקופת תלמידי הבעש"ט.כתביו כונסו בספרים "לקוטי שושנים" ו"מדרש פנחס". בניו כיהנו בתור רבנים בשפטובקא וסלאבוטא עד ימינו.

Shepetovka

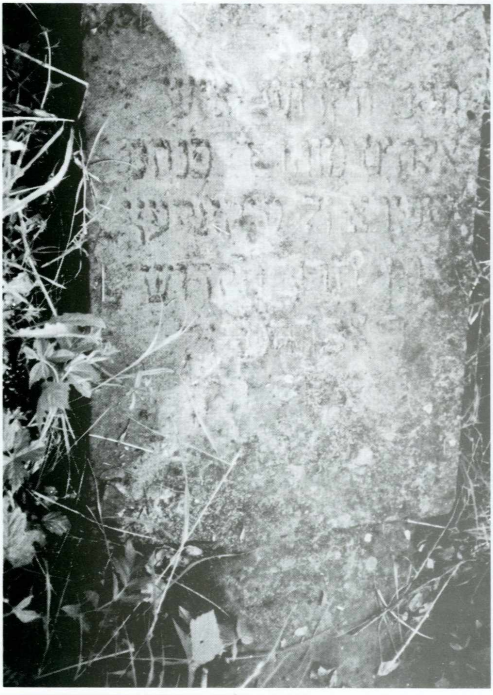
The graves of Rabbi Pinchas of Koretz and those of his sons (summer, 1988) Rabbi Pinchas Shapiro of Koretz (1726-1791) considered to be one of the greatest during the generation of the Baal Shem Tov's students. His writings appear in "Likutei Shoshanim" and "Midrach Pinchas". His sons were Rabbis in Shepetovka and in Slavuta until our time.

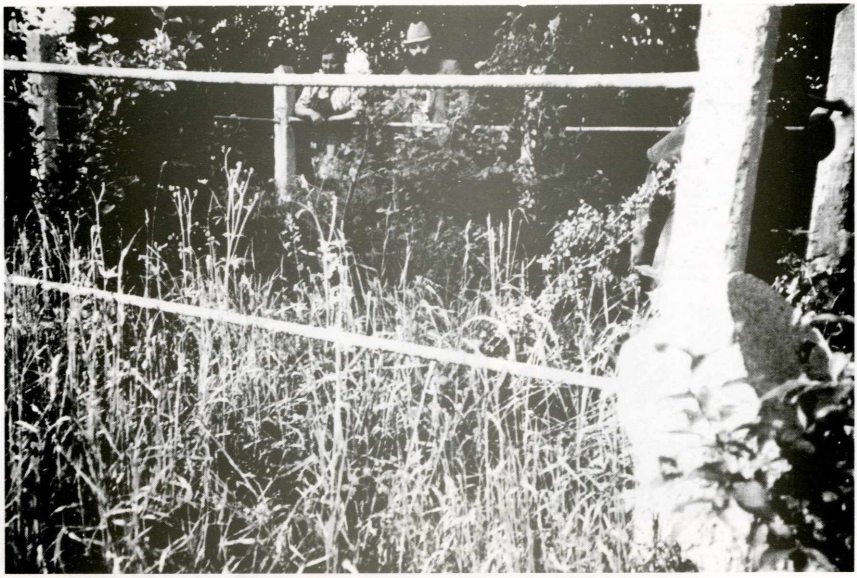

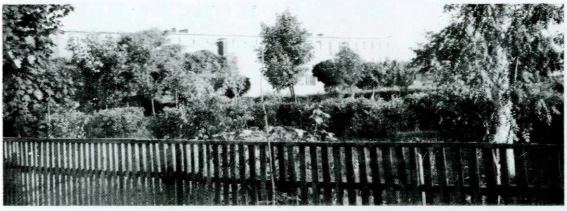

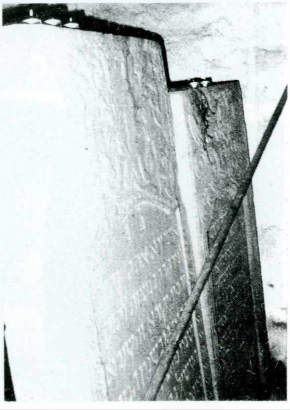
סלאבוטא
Slavuta

ספרים שיצאו לאור בסלאבוטא
Books printed in Slavuta

מחזור
מק
שלש רגלים
כמנהג פולין פדם ומינהרן וליטא ודייטן;
עם פירוש שאון הקודש.
חלק שני
Peryodicy Komit, Century iak ies W TOM 1
W SLAWUCIE
בסלאוויטא
ספר
לקוטי אמרים
חלק ראשון הנקרא בשם ספר
של בינונים
נדפס
בסלאוויטא

מקום בו נמצא [לפני מאה וחשעים שנה] בית – הדפוס הגדול ברוסיה, של משפחת שפירא, הבנים של רבי פנחס מקורץ
Place in which the largest printing house of Russia was found (190 years ago) by the Shapiro family, the sons of Rabbi Pinchas from Koretz

אהל של משפחת שפירא
Tomb of the Shapiro family

פנ

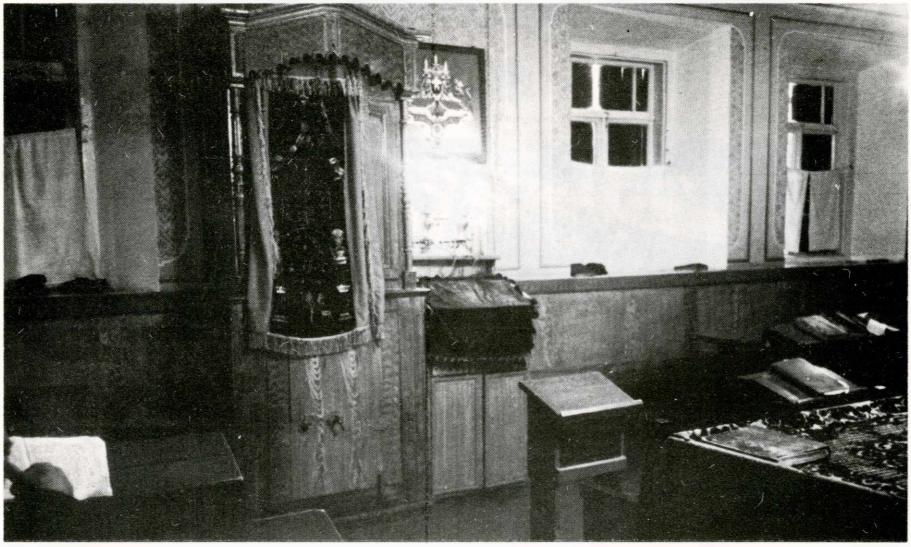
איש רב פעלים. תשרין
במדות הרחמיות. שמש
במשמרת הקודש יותר
מחמשים שנה. חשר נזע
קדושי ונאוני ארץ הרב
ר' ישראל בעל שם טוב
הגדיר ר' מרדכי מטשערנאבל
ר' שניאור זלמן בעל התניא
ר' פנחס שפירא מקוריץ
ר' משולם זושא מאניפאלי
הרב ר' יצחק בר' שלמה בן הרב
הגאון ר' מנחם נחום בטיטן
זאב ליבערזאן נפטר
כ' לחודש מר חשון התשמב
ת.נ.צ.ב.ה

קבר של רבי יצחק גדליהו ליברזון, הרב האחרון בסלאבוטא

Grave of Rabbi Yitzhak Gedalya Liberzon, the last Rabbi of Slavuta

בית הכנסת — רח' שלום עליכם 2

A synagogue - 2 Sholom Aleichem Street

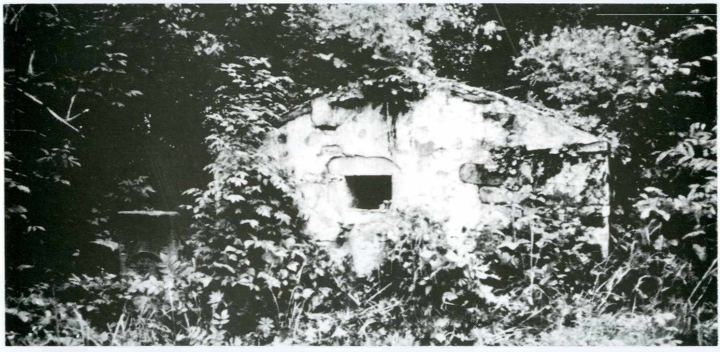

פולנאה

אוהלים הרוסים בבית הקברות פולנאה, טמונים שם.
א. רבי יעקב יוסף הכהן [נפטר בערך בשנת תקמ"ד]. ספריו הם היסוד תורת החסידות — "תולדות יעקב יוסף", "בן פורת יוסף".
ב. ר' יהודה ליב ה"מוכיח" [נפטר בר"א טבת, תק"ל]. תלמידו של הבעש"ט הק', רב בפולנאה, מחבר הספר "קול יהודה".

Polonnoye

Broken tombs in the Polonnoye Cemetery, wherein are buried
Rabbi Yaakov Yosef HaCohen (1704-1784). His books form the basis for Chassidut — "Toldot Yaakov Yosef", "Ben Porat Yosef".
Rabbi Yehuda Leib Mokhiah (died 1770). Student of the Baal Shem Tov. Rabbi of Polonnoye, author of the book "Kol Yehuda".

ה"אוהלים" אחרי תיקון

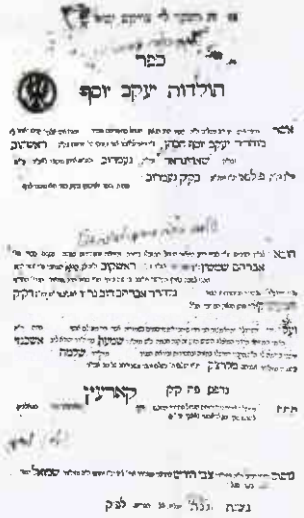
Tomb after repair

ספר

צפנת פענח

קארעץ

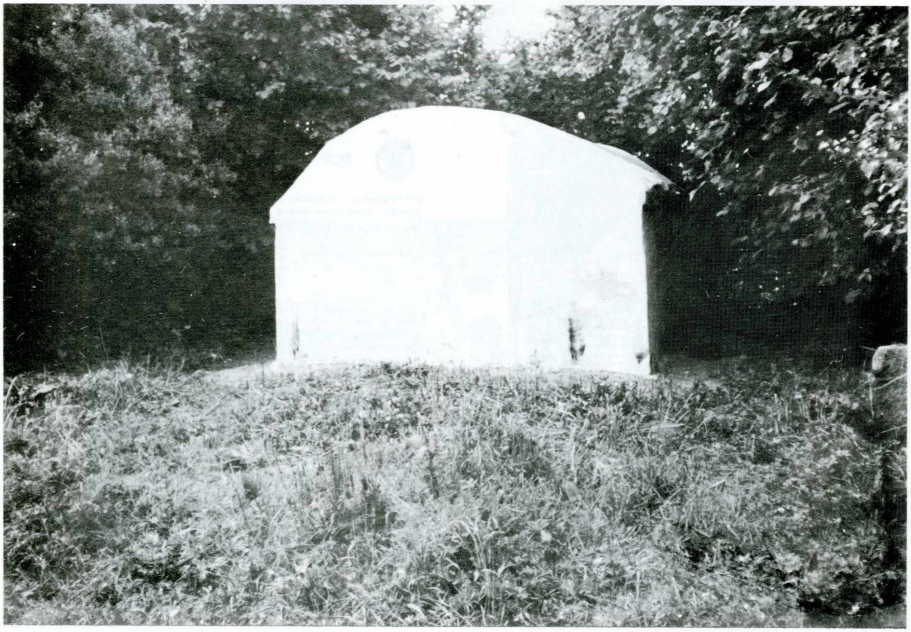

ספר

תולדות יעקב יוסף

קארעץ

כיח — קברות בזסלב

Cemetery in Zaslav

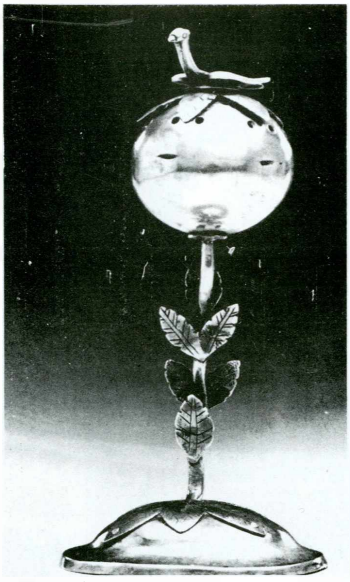

פרמישליאן

רבי מאיר בן רבי אהרון ליב מפרמישליאן נפטר בב"ט אייר, תר"י.
תורתו כונסה לספרים "אור המאיר" ו"מרגניתא דרבי מאיר".

Peremishlani

Rabbi Meir ben Aharon Leib of Peremishlani dies on 29th Iyar 1850. His works are included in the books "Or HaMeir" and "Marganita Rabbi Meir".

קופסת בשמים של רבי מאיר

Spice box belonging to Rabbi Meir

אחד מבתי הקברות בפרמישליאן – הרוס

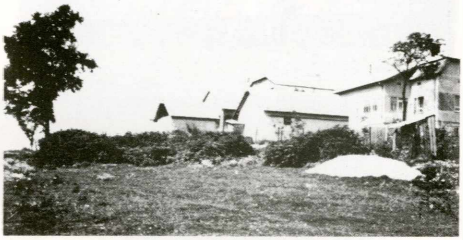
One of the cemeteries in Peremishlani - completely destroyed

מקום בו נהרגו 3000 יהודים במלחמת העולם השניה
A place where 3000 Jews were killed during the II World War

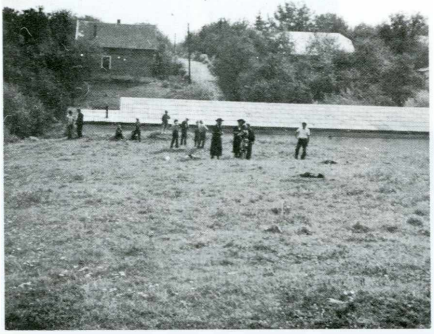
יסוד האוהל של רבי מאיר. מבפנים היו ששה קברים
The foundation of Rabbi Meir's tomb which enclosed six graves

זידיטשוב

רבי צבי הירש [נפטר ר"א תמוז תקצ"א], תלמידו של רבי אלימלך מליזנסק ורבי יעקב יצחק, ה"חוזה" מלובלין, מחבר הספרים "עטרת צבי" ו"פרי קודש הלולים".

רבי יצחק אייזק מזידיטשוב [תקס"ה — ט' סיון תרל"ג] נכדו של רבי צבי הירש, גדול בתורה וגאון בקבלה, מחבר הספרים "פירוש מהרי"א" ו"לקוטי תורה והש"ס".

Zhidatchov

Rabbi Tzvi Hirsch (1785-11 Tamuz, 1831). Student of Rab Elimelech of Lizansk and Rab Yaakov Yitzchak, the "Chozeh" of Lublin, author of "Ateres Tzvi" and "Pri Kodesh Hilulim".

Rav Yitzchak Issac of Zhidatchov (1804-1873), grandson of Rav Tzvi Hirsch, a giant in Torah and a genius in Kabbalah, author of the "Commentary of the Rei" and "Likutei of the Torah and Shas".

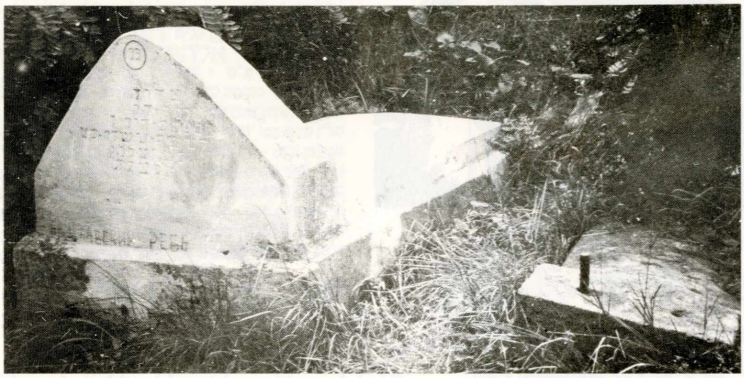
ברסלב

רבי נתן מברסלב [תק"ס – תר"ה] תלמידו של רבי ברוך ממדז'יבוז', רבי לוי יצחק מברדיטשוב – בשנת תקס"ב הביר את רבי נחמן מברסלב ומאז הי' תלמידו הנאמן, היה סופרו יד ימינו ואחרי פטירתו של רבי נחמן, פירסם את הספרים שלו, המצבה הועמדה בחודש אוגוסט 1988.

Braslav

Rav Nathan of Braslav (1780-1844), student of Rav Baruch of Medzhibuzh, Rav Levi Yitzchak of Berditchev, met Rav Nachman of Braslav and became his faithful student, his right-hand man, published Rav Nachman's books after his death. Monument erected August, 1988.

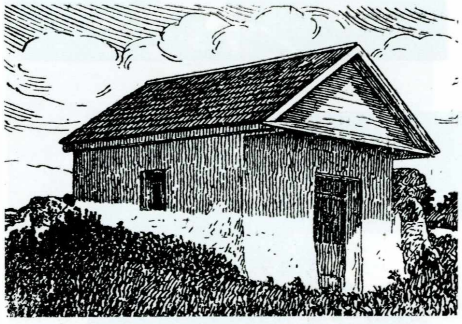

אומאן

רבי נחמן מברסלב בן פיגא [ר"ח ניסן תקל"ב — ו"ח תשרי תקע"א]
מיוחד במינו במנהיג חסידות ומחבר הספר "לקוטי מהר"ן".

Uman

Rav Nachman of Braslav, son of Feige, grand grandson of Besht (1772-1810), exceptional as a chassidic leader, author of "Likutei of the Rav".

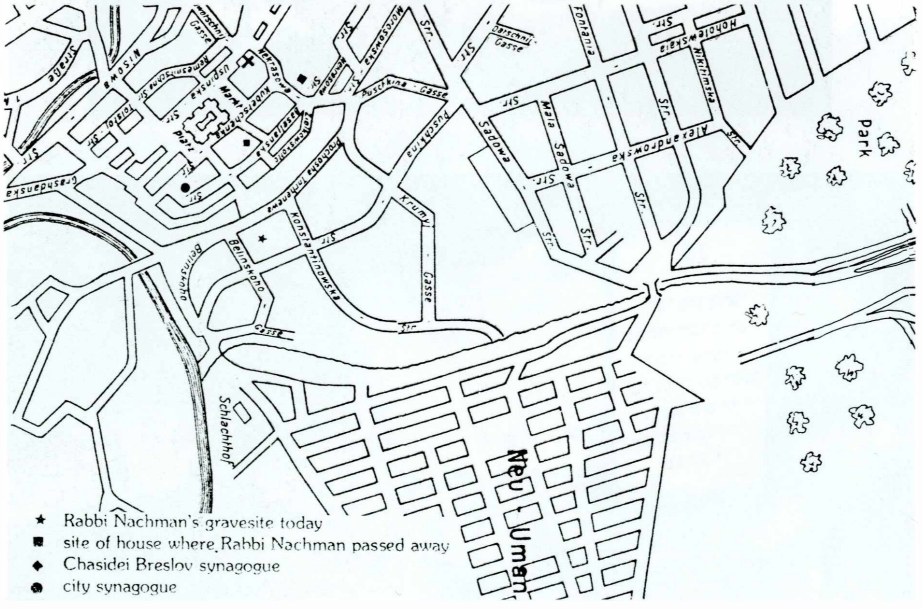

אהל על קברו של רבי נחמן מברסלב

Tomb of Rabbi Nachman of Braslav

מפת עיר אומאן

A map of Uman

זה שתו נתה לו

תיקון הכללי

כי הוא תיקון הכללי • המקיים תיקון הכללי • כמאמר
קליקוטי מוהר"ן ח' (סי' כ"ט חום ד') • ע"ש :

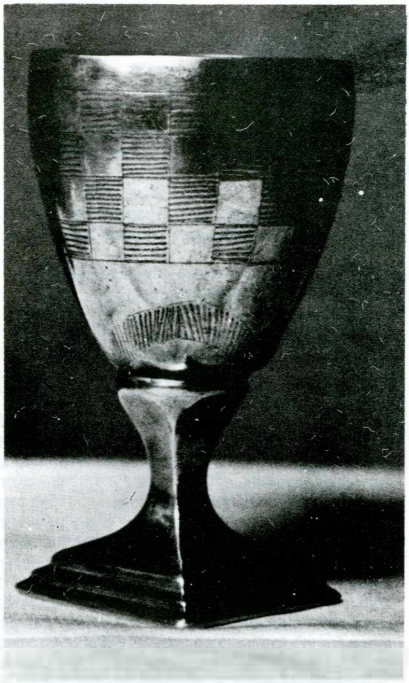
והוא תיקון למקרה לילה ח"ו • לומר אלו שעברה
קפיטל תהלים בחתום היום שקרה לו • כמבואר
להלן בהקדמה • לך נא רקח שמה :

והוציאו מסופלם אל הבעלוי • כ"ה אחזתו"ר וכו' וכו'
וכו' מוהר"ר **נחמן** זצוק"ל • כמאמ"ר בספר
ליקוטי מוהר"ן ח' וכ' • וספר **כישורי** מבשיחת • וספר
המדות ע"פ ח"ב • ועוד כתה מיבורים • ומה בכתבים :

כי אותא בליקוטי מוהר"ן ח' סי' ר"ה • וז"ל • תיקון למקרה
לילה ר"ל לומר עשרה קיפיטל' תהלים בפתחון
היום שמירת לו ח"ו • כי יש כח בתפירת תהלים לכוונה בקריאה
מהקליפה שלקחה תופסה • כי תהלי"ם בגימ' לילי"ם שם אחמנ"ע
על שמה • שהיא הממונה על זה בלילה • וצריך לכוון בשעה תפירת
תהלים • **תתהלים** בגימ' **תפה** • שהוא מסוך בתוקף כאני
שמות **אל אלהים** במעלות כזה ח"ל ף"ך ל"ם
ע"ד ה'י'ר'ך מ"ם • שפל ידי בשני שמות הנ"ל שהם 'כסיפה
פהקליפה' • כי הטיפה היא בחי' מ"ג כיתה • כי יש בה בקליפה ע"ב שמות •
מתימות ולאות שהם בחי' מ"ג • ופל ידי בשני שמות ח"ל מלה"ם
כ"ל שהם בחי' מ"ב כיתה שהם נגיד תהלי"ם בקליפה • כי ע"ב שמות
הטיפה מהם • וזה צריך לכוון בשעה תפירה שהוא ע"ב
צריך לומר עשרה קפיטל • כי יש עשרה חיני אפרה • שהם כנגד
העשרה לשמות שנאמר בהם שבר חבלים • כמוש"ל (בעמוד פסחים
קיו ובזוהר) שהם • תשרי ומרחשון וכסלו וטבת ושבט ואדר וניסן ואייר וסיון ותמוז ואב ואלול • וזה
כח בכל לשון ולשון של עשרה לשמות שהם בקליפה כנ"ל • כי מאחרי כח
כי כל מחד מאלו הלשונות שהם קיסף הקליפה כנ"ל • כי מאחרי כח

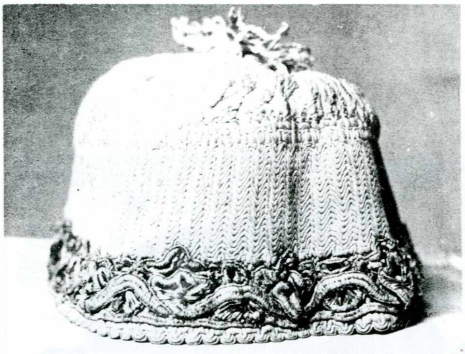
כוס לקידוש של רבי נחמן

A kiddush cup of Rav Nachman

הכפה של רבי נחמן

A skull cap of Rav Nachman

כורסה של רבי נחמן, נבנה ע"י השוחט מטפליק

An armchair of Rav Nachman - built by the "schochet" (ritual slaughterer) of Teplik

הקבר של רבי נחמן

The grave of Rav Nachman

גן "סופיא" בו נהרגו לפני 220 שנה כ־20 אלפי יהודים ע"י היידאמאקים

Sophia Garden, in which 20,000 Jews were killed by the "Gaydamaks" 220 years ago

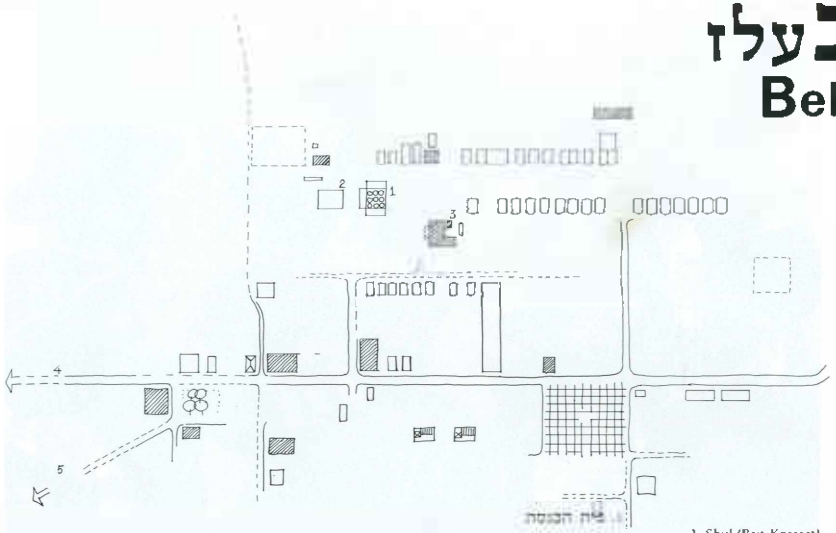

בית כנסת עתיק

An ancient synagogue

בעלז
Belz

1. Shul (Beit Knesset)
2. Beit Midrash
3. Rabbis' Palace
4. Way to "New" Cemetery
5. Way to "Old" Cemetery

2. בית מדרש
3. בית האדמו"רים
4. דרך לבית הקברות החדש
5. דרך לבית הקברות הישן

בית – הכנסת ובית – המדרש
Synagogue - House of Study

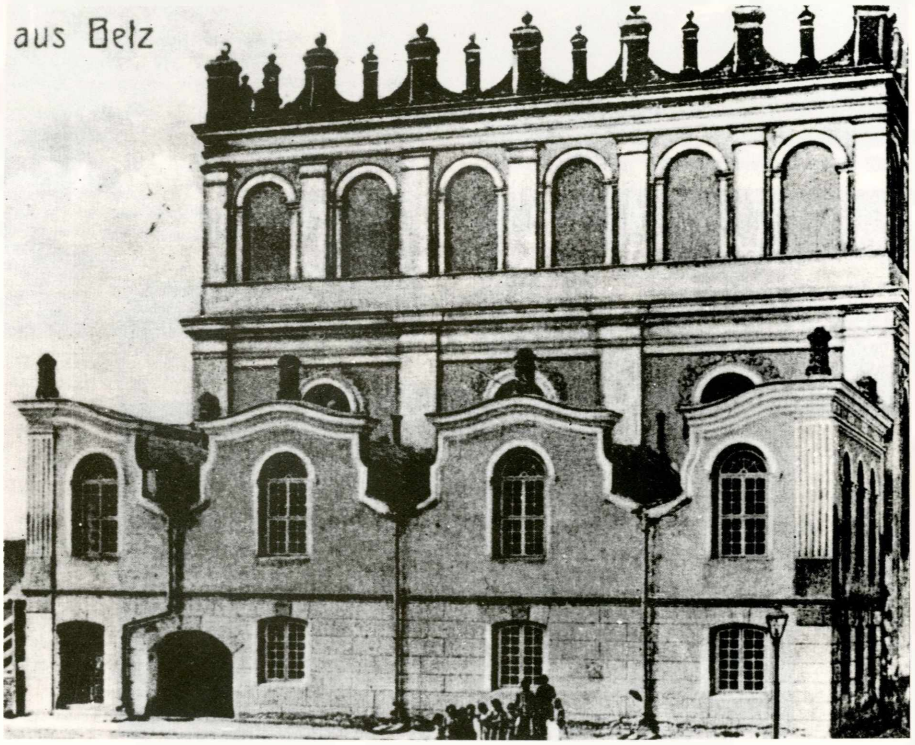
רבי יששכר דב, האדמו"ר
השלישי מבעלז [תרנ"ד — תרפ"ז]

Rabbi Yissachar Dov,
the Third Admor from Belz
(1894-1927)

רבי יהושע, האדמו"ר השני מבעלז [תרט"ו — תרנ"ד]

Rabbi Yehoshua, the Second Admor from Belz (1855-1894)

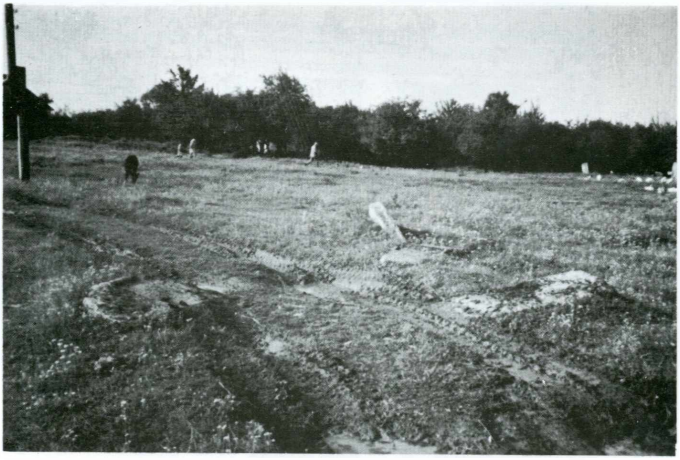
בית — הכנסת בבעלז, נבנה בתר"ג, ע"י רבי שלום רוקח,
האדמו"ר הראשון מבעלז [תקע"ז — תרט"ו]

A synagogue in Belz, built in 1843 by Rabbi Sholom Rokeach, The First Admor from Belz (1816-1855)

דרך שנסללה על בית החיים. בזמננו נסגרה

Paved way through cemetery, closed in our time

האדיץ

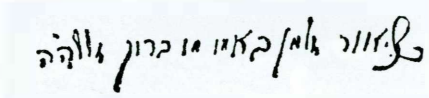
רבי שניאור זלמן מליאדי [ח״י אלול תק״ה – כ״ד טבת תקע״ג] תלמידו של ז״מגיד״ ממעזריטש. יסד את תורת חב״ד, ספריו החשובים ביותר – ״לקוטי אמרים״ (״תניא״), ״שלחן ערוך הרב״.

Hadich

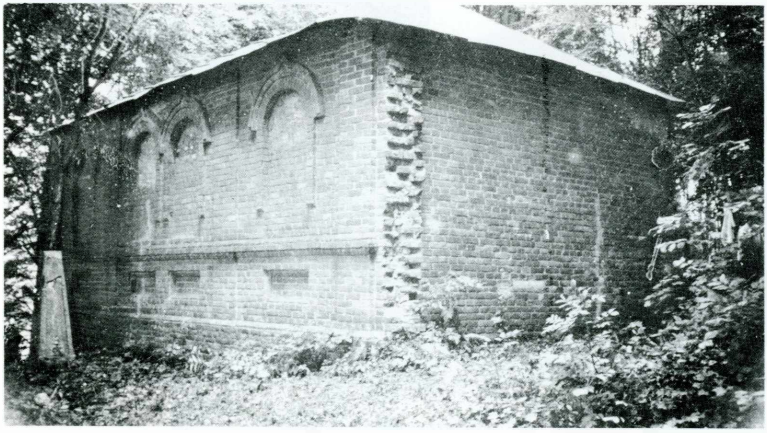
Rav Shneur Zalman of Liady (1745-1813), student of the Maggid of Mezeritch, founded Chabad Movement, his most important books – "Likutei Amarim" ("Tanya") and "Shulhan Aruch HaRav".

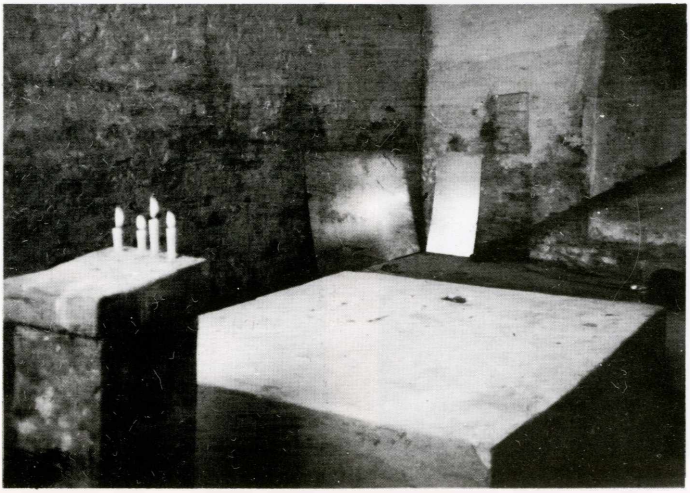

חתימתו של רבי שניאור זלמן מליאדי
Personal signature of Rav Shneur Zalman of Liady

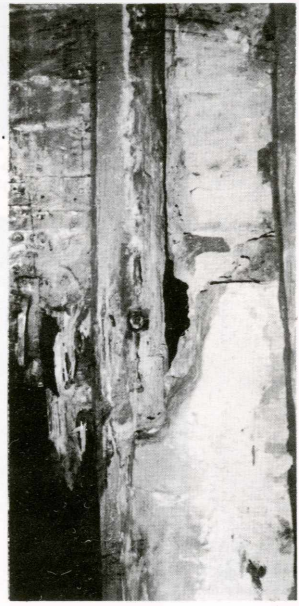

האוהל – מבפנים ומבחוץ

Tomb - an inside and outside view

דלת שבורה

Broken door

נעזי'ין

רבי דובער מליובאוויטש (ט' כסלו תקל"ד — ט' כסלו תקפ"ח).
האדמו"ר השני לבית חב"ד (האדמו"ר האמצעי), הקים את המרכז
החסידי בחברון (1820). מחבר "שער התשובה", "קונטרס
ההתפעלות" ועוד.

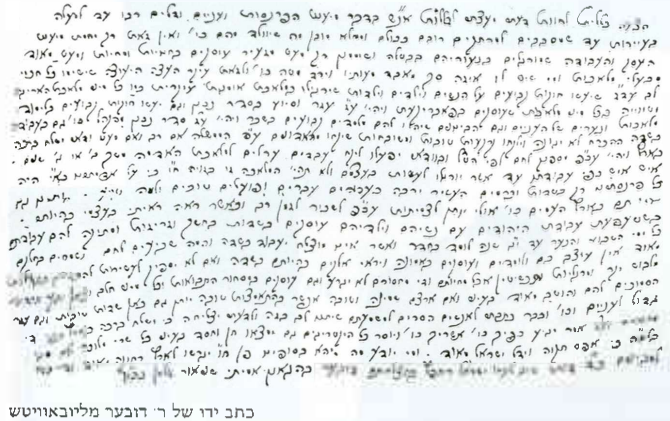
Nezhin

Rabbi Dov Ber of Lubavitch (1773-1827), the second Admor of the Chabad dynasty (Middle Rebbe), established the Chasidic center in Hebron (1820), author of "Sha'ar HaTeshuvah" and "Kuntres Hahitpa'alut" and others.

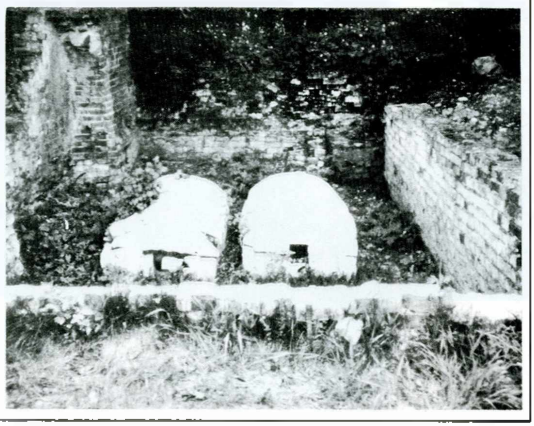
קיר עתיק של אוהל

An ancient wall of a tomb

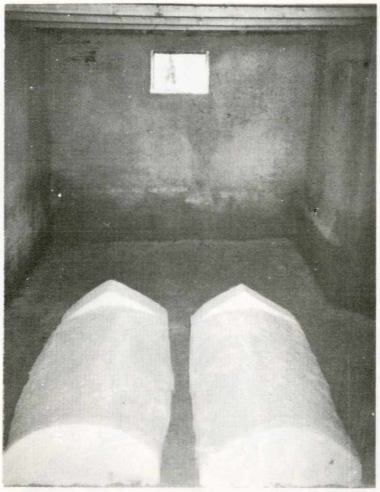
כתב ידו של ר' דובער מליובאוויטש

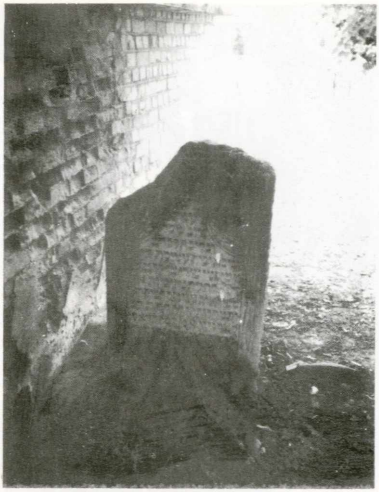
The handwriting of Rabbi Dov-Ber of Lubavitch

האוהל החרוס

A broken tomb

האוהל לפני ואחרי תיקון (קיץ 1988)

A tomb before and after repair (summer 1988)

ליובאוויטש

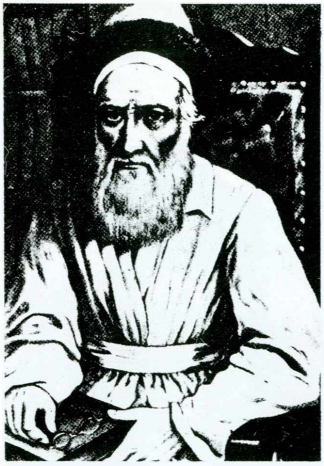
רבי מנחם מנדל מליובאוויטש [תקמ"ט – י"ג ניסן תרכ"ו]. מפורסם על שם ספרו "צמח צדק".

רבי שמואל בן רבי מנחם מנדל מליובאוויטש [מהר"ש] [תקצ"ד י"ג תשרי תרמ"ג] מחבר הספרים "ליקוטי תורה" ו"תורה שמואל".

Lubavitch

Rabbi Menachem Mendel of Lubavitch (1789-1866), famous amongst Chabad Chasiddim for his book "Tzemach Tzedek."

Rabbi Shmuel, the son of Rabbi Menachem Mendel of Lubavitch (1834-1882), author of "Collection of the Torah" and "Torath Shmuel."

הרב "צמח צדק"
The Rabbi "Tzemach Tzedek"

ספרי - אוצר החסידים - ליובאוויטש

קובץ
שלשלת האור

חיכל ששי — שער שלישי

לקוטי תורה

תורת שמואל

שער שלישי

מים רבים — תרל"ז

מ א ת

כ"ק אדמו"ר

אור עולם נר ישראל ותפארתו כקש"ת

מוהר"ר שמואל

זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע מליובאוויטש

חוצאה שני

יוצא לאור על ידי מערכת

„אוצר החסידים"

770 איסטערן פארקווי ברוקלין, נ. י.

שנת חמשת אלפים שבע מאות שלשים ושש לבריאה

ספרי — אוצר החסידים — ליובאוויטש

קובץ
שלשלת האור

חיכל חמישי — שער תשיעי

אור התורה

מספר

שמות

והוא לקוטי אמרים, מאמרים יקרים, מעוררים הלבבות לעבודת ה', על סדרי פרשיות התורה, ועל חנוכה ופורים, שיחו רגעים ור"ח ויוהכ"פ.

מ א ת

כבוד קדושת אדוננו מורנו ורבנו הגדול האמתי האלקי חסידא קדישא אור עולם נור ישראל ותפארתו קדוש ה'

מרנא ורבנא מנחם מענדל נבג"מ זי"ע

— אדמו"ר ה„צמח צדק" —

מליובאוויטש

חלק ראשון: שמות — בא

נתוקן מכתבי ויוצא לאור בפעם הראשונה

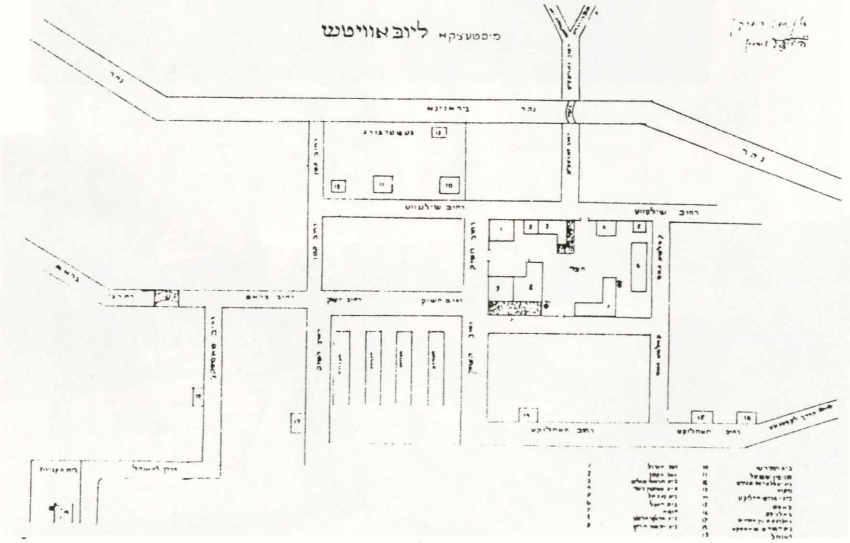
על ידי מערכת

„אוצר החסידים"

770 איסטערן פארקווי ברוקלין (13) נ. י.

שנת חמשת אלפים שבע מאות עשרים ואחת לבריאה

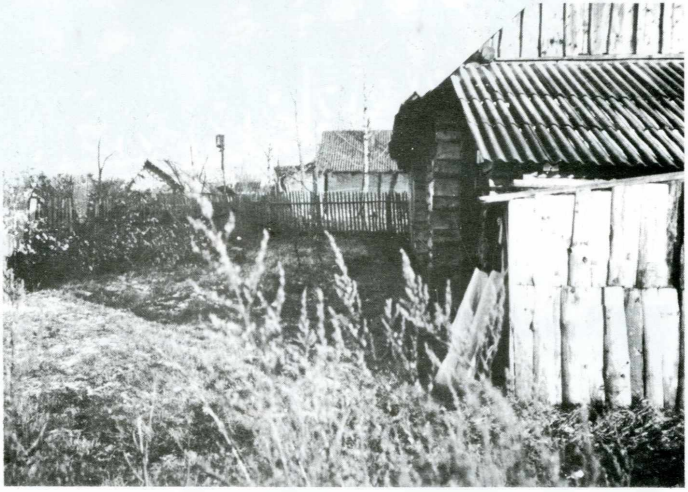

ליובאוויטש
פיסטעצקא

כפר ליובאוויטש

The village of Lubavitch

בית קברות ביער

A cemetery in the forest

קברם של צדיקים

Graves of the righteous

רוסטוב

רבי שלום דובער בן רבי שמואל מליובאוויטש (כ' חשון תרכ"א – ב' ניסן, תר"פ) מיסד ישיבות "תומכי תמימים".

Rostov

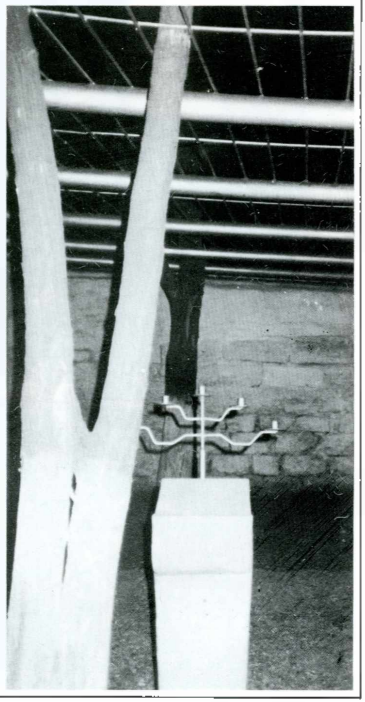
Rabbi Shalom Dov-Ber, the son of Rabbi Shmuel of Lubavitch (1860-1920), founder of the "Tomchei Tmimim" Yeshivot.

האוהל לפני ואחרי תיקון

A tomb before and after repair

מאלאחובקא

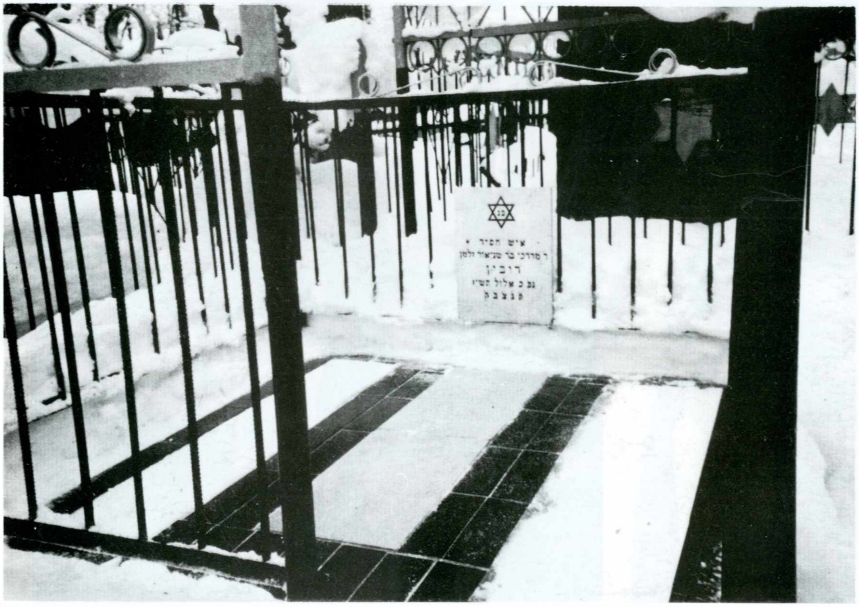
רבי מרדכי דובין (תרמ"ט – תשי"ז), מנהיג "אגודת ישראל" בלטביא. הציל את רבי יוסף יצחק שניאורסון [ר"י"צ] מגזר דין מוות, עזר למאות יהודים לברוח מרוסיה בזמן סטלין, ישב זמן רב בבתי – סוהר סובייטים, נפטר בבית – סוהר בעיר טולא והועבר לבית – קברות במאלאחובקא.

Malachovka

Mordechai Dubin (1889-1956), spiritual leader of Agudas Yisroel in Latvia, saved Rabbi Yosef Yitzchak Shneurson from the punishment of death, helped hundreds of Jews to escape from Russia in Stalin's time, spent many years in Soviet prisons, died in Tulah prison, his body was transferred to the Malachovka cemetery.

הקבר במאלאחובקא

A grave in Malachovka

אלמא — אתא

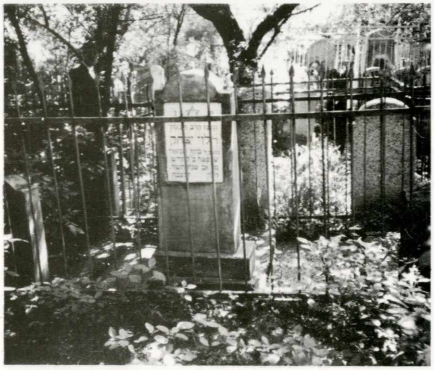

רבי לוי יצחק שניאורסון [י"ח ניסן תרל"ח — כ' אב תש"ד],אב של האדמו"ר רבי מנחם מנדל שניאורסון שליט"א מליובאוויטש, נין של ה"צמח צדק".

Alma-Ata

Rabbi Levi Yitzchak Shneurson (1878-1944), father of Rabbi Menachem Mendel Shneurson, the revered head of Lubavitch, great grandson of the "Tzemach Tzedek."

לודמיר

רבי שלמה הלוי מקרלין [ת"ק — נרצח כ"כ תמוז תקנ"ב], תלמיד מובהק של ה"מגיד" ממעזריטש, עבר למען הפצת החסידות, תורתו מלוקטת מסיפורים שנמצאים בספר "שמע שלמה". בית קברות נהרס ונהפך לגן. יסודות האוהל והקבר נשארו.

Vladimir - Volynsky

Rabbi Shlomo HaLevi of Karlin (1740–1792), outstanding student of the "Maggid" of Mezeritch, well known for the dissemination of Chassidut, and stories in the book "Sh'ma Shlomo". cemetery completely destroyed and transformed into a garden, save for the tomb's foundation.

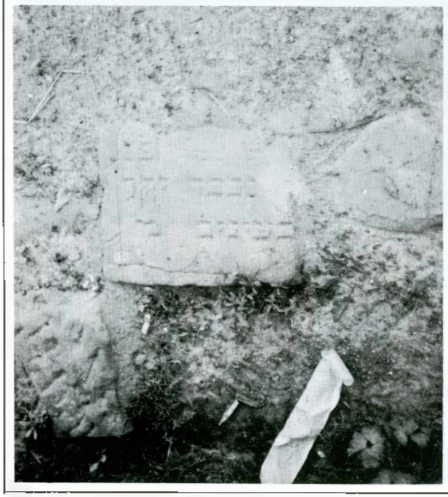
רחוב פארנה, הרחוב הראשי בעיר

Farna Street, the main street of the city as seen 60 years ago

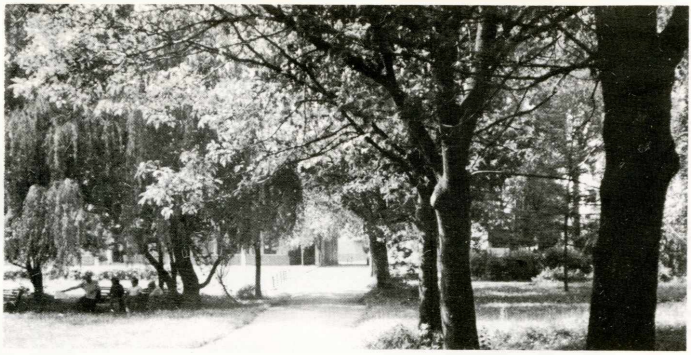

שביל שנעשה ע"י מצבות יהודיות עתיקות

Paved walk constructed from ancient tombstones

בית הקברות שנהפך לגן

A cemetery transformed into a garden

יסוד האוהל
של רבי שלמה מקרלין

Foundation of the tomb
of Rabbi Shlomo of Karlin

מלינוב

רבי אהרן בן רבי אשר מסטולין (ר"ח סיון תקס"ב – י"ז סיון תרל"ב), נתמנה לאדמו"ר בשנת תקפ"ז, מחבר הספר "בית אהרן" על התורה.

Mlinov

Rabbi Aharon, the son of Rabbi Asher of Stolin (1802-1872), appointed as the Admor in 1827 and considered as the shining light of Karlin, author of "Beit Aharon" on the Torah.

ספר

בית אהרן

על התורה ועל העבודה

הוצאה שני עם תיקונים

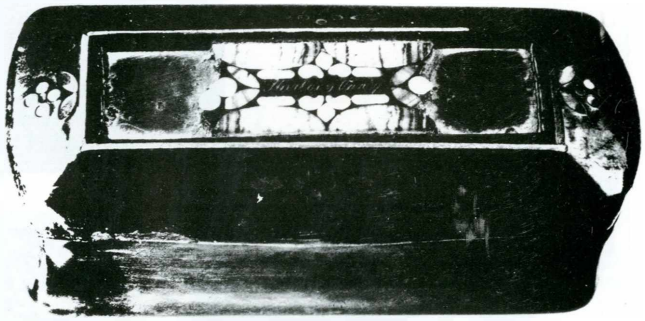
הוצאה שלישית

הוצאה רביעית עם תיקונים

בברואדי

הספר "בית אהרן"

The book "Beit Aharon"

קופסת הטבק
של רבי אהרן מקרלין

The snuff box belonging
to Rabbi Aharon of Karlin

כניסה לעיר מלינוב

Entrance to the city of Mlinov

הקבר ע"י קיר הבית עליו עמד פעם ה"אהל"

Place near a wall where once stood the tomb of Rabbi Aharon

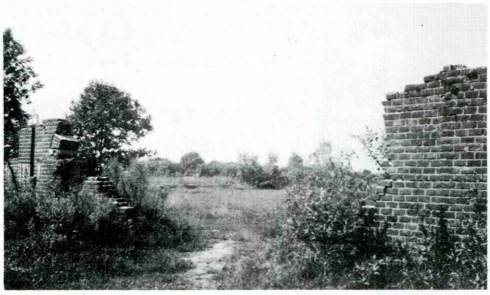

בית – כנסת שנהפך למועדון ספורט

Synagogue transformed into a sport center

דורוהוביטש

Drogobych

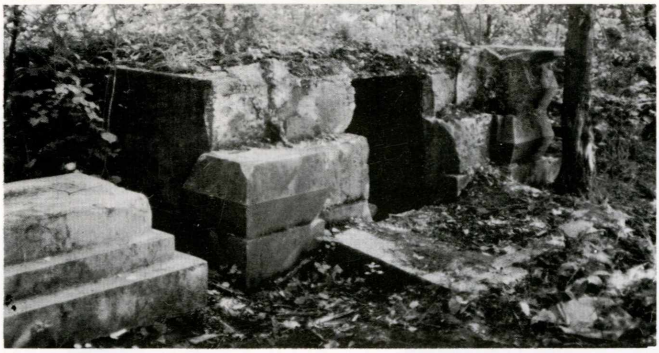

כניסה לבית — קברות
Entrance to the cemetery

בית — קברות
The cemetery

אוהל מבפנים ומבחוץ, אולי אוהלו
של רבי אשר מסטולין בן רבי
אהרן מקרלין

A tomb, as seen from within and from the outside, perhaps belonging to Rabbi Asher of Karlin

מצבה מלפני 130 שנה

A monument dating from 130 years ago

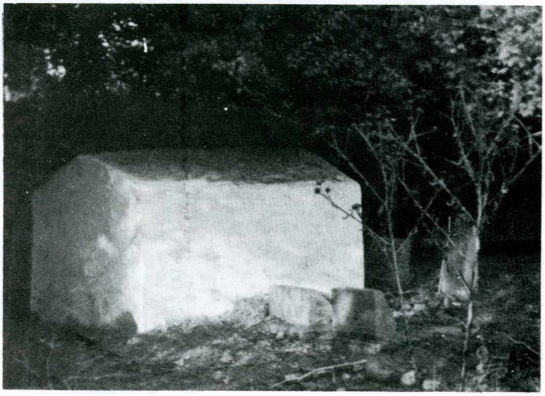
פרונזה
Frunze

רבי יוחנן מסטולין – מלוצק
Rabbi Yochanan of Lutzk Admor from Stolin

אוהלה של הרכניה
לפני ואחר תיקון
The tomb is seen before and after repair

שואה
Holocaust

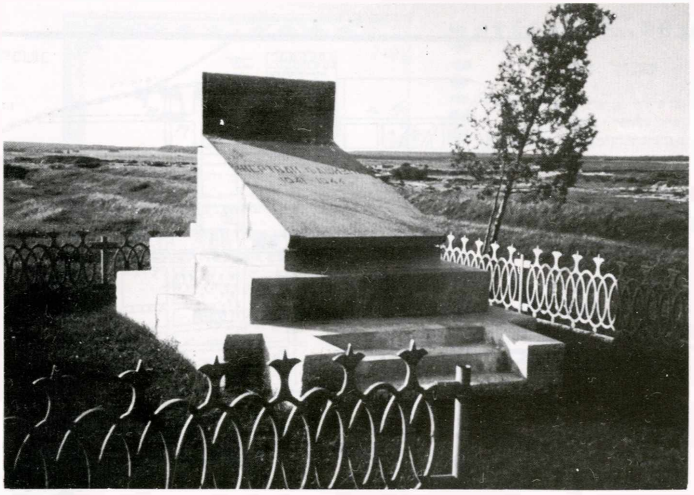
מצבה שהוקמה לזכרם של 2,000 יהודים שנהרגו ע"י הנאצים בליובאוויטש

Monument erected in memory of 2,000 Jews killed by the Nazis near the village of Lubavitch

מצבה הוקמה לזכרם של היהודים שנהרגו בשנת 1919 בעיר פרוסקורוב (חמלניצקי) 50 קילומטר ממדז'יבוז .

Monument erected in memory of Jews killed in 1919 in the city of Proskurov (Chmelnitski) - about 50 kilometers from Medzhibuzh

מצבה שהוקמה לזכרם של 10,000 יהודים שנהרגו ע"י הנאצים בולדמיר

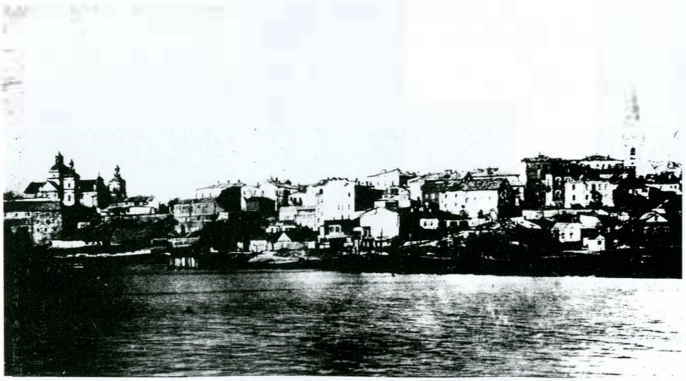
Monument erected in memory of 10,000 Jews killed by the Nazis in Vladimir-Volynsky

ברדיטשוב

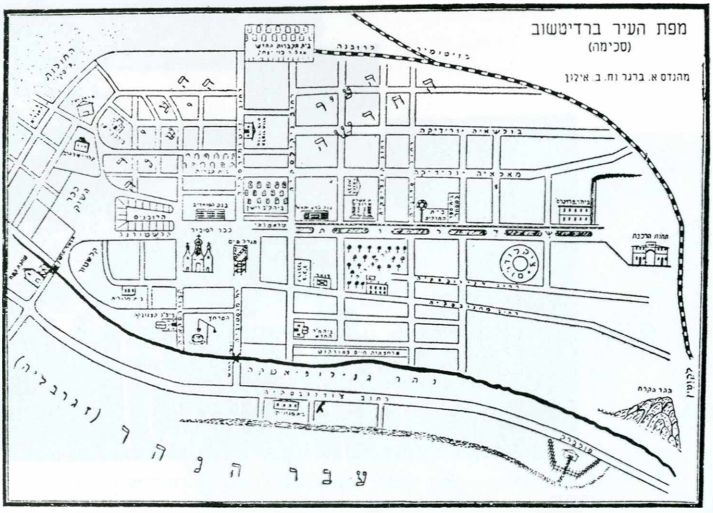
רבי לוי יצחק מברדיטשוב בן רבי מאיר אב"ד הוסקוב (ת"ק – ר"ה תשרי תק"ע), תלמידו של המגיד ממעזריטש, מחבר הספר "קדושת לוי", מפורסם באהבתו לארץ ישראל ולעם ישראל, אהבתו זו מתבטאת בתפילתו.

Berditchev

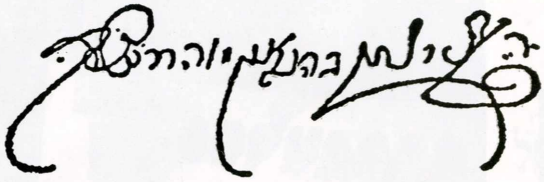
Rabbi Levi Yitzchak of Berditchev, the son of Rabbi Meir, the "Av Beit-Din" of Hoskov (1740–1809), student of the "Maggid" of Mezhirich author of "Kedushas Levi" and famous for his love of Eretz Yisroel and the people of Israel.

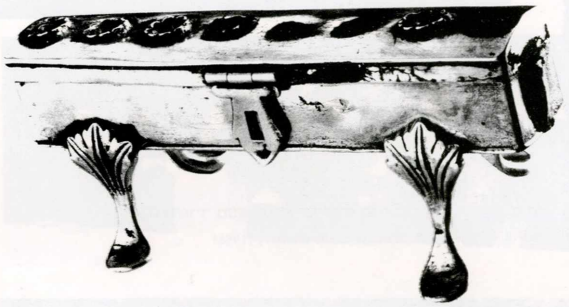
ברדיטשוב
Berditchev

מפת ברדיטשוב
A map of Berditchev

חתימתו של רבי לוי יצחק
Hand signature of Rav Levi Yitzchak

חנוכיתו של רבי לוי יצחק
Hanukkah candelabra of Rav Levi Yitzchak

ספר

בית רבי

בולל ג' הלקים

א. תולדות אדמו"ר הזקן בעל התניא והשו"ע נ"ע זיע"א

ויהיו בזה עם תולדות מרנו החו"ק

ומורנו בהאראנ"ק נ"ע זיע"א.

ב. תולדות בנו אדמו"ר האמצעי נ"ע זיע"א.

ג. תולדות נכדו אדמו"ר בעל צ"צ נ"ע זיע"א

עם מבחר ומעתקרו הנוהגי הקדושים נ"ע זיע"א

ומנהגי רבותינו הקדושים שלישיא.

יצאו ונשלמו בעזהי"ת

חיים מאיר

באו"א תיכף ומיד יו"ח יו"א כו'

מוה"ר אברהם שמואל הויזנאן נ"י מליובאוויטש

ב ר ד י ם ש ו ב

בדפוס של חיים יעקב שפעסיר

שבחי האר"י

כתבי ... ויען ...

נדפס

בבארדיטשעב

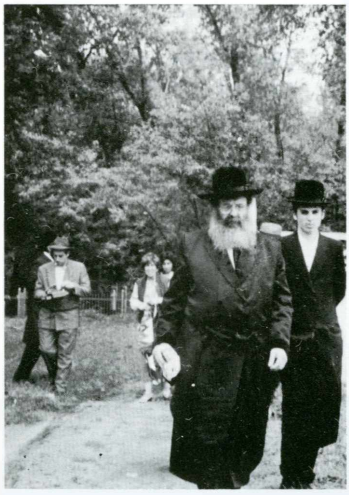
נדפס רקעין לפ"ק

ספרים שיצאו לאור
בברדיטשוב
Books printed in Berditchev

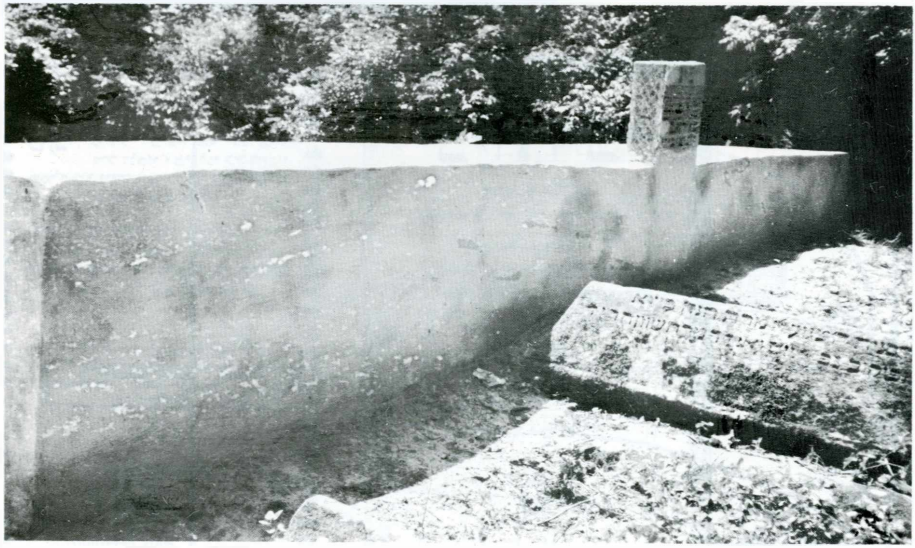
הכניסה לעיר

The entrance to the city

האדמו"ר מסאדיגורא שליט"א בכניסתו לבית — הקברות

Rav of Sadigora at the entrance to the cemetery (1988)

קברו של רבי לוי יצחק

The grave of Rav Levi Yitzchak

מצבה

A monument

בית — הכנסת בברדיטשוב [1988]

A synagogue in Berditchev (1988)

גבי מרינה קובלובה, יוצאת רוסיה. שתי הקבוצות שלה ביקשו ממני ללוותן בנסיעה לשפטובקא, אניפולי ופולנאה. נעניתי לבקשתם.

לאניפולי — מקום סיורנו האחרון באותו יום הגענו כבר אחרי שקיעת החמה. הירח זרח בשמים ובמי הנהר מסביב לבית הקברות. קברות הצדיקים הוארו ע"י עשרות הנרות שהדליקו החסידים. שליחי קהילות היהודים מכל העולם קראו בהתלהבות תהלים והתחננו לצדיקים לעלות את תפלותיהם לאבינו שבשמים. בראשם עמד הרבי מסאדיגורא — צאצא ישיר של המגיד הגדול.

אכן, לא במקרה דרכנו עברה אח"כ בסאדיגורא — פרבר של בירת בוקובינה, צ'רנוביץ. כאן נשמר בית הכנסת המפואר של רבי שלום שכנא, בנו של רבי ישראל מרוזין. היום בית הכנסת נהפך לבית המלאכה לתיקון הטרקטורים. שלטונות המקום כנראה הוזהרו על בואם של התיירים: הם עמדו בשורה מלוכדת ליד הכניסה ומנעו אותנו מלהכנס פנימה. הם צעקו ואסרו לצלם. רק כמה חסידי ויז'ניץ הצליחו לעבור את המחסום לזמן קצר. אח"כ הלכנו לבית הקברות של סאדיגורא והתפללנו ליד הציון המרשים של הרבי מרוזין הדגול. בית הקברות משתרע בשטח גדול, מלא מצבות מפוארות שנעשו ע"י אמנים מיומנים של המאה שעברה ושל המאה הזו. שלטונות המקום התייחסו בהבנה לשיקום, ואני מקוה שהשנה עוד לפני החורף העבודות שם יסתיימו.

משלשלת היוחסין של המגיד ושל הרי ישראל מרוזין יצאו ענפים חדשים של שלשלות חסידים — בויאן, הוסיאטין ואחרות. כנראה במקומות האלה נשמרו קדשי ישראל נוספים וכבר התחלנו בחפושים וברורים.

אין כאן אפשרות לספר על כל העבודות של מחקר ושיקום שמתנהלות כעת בבריה"מ. קשה לתאר את כל התוצאות של שיקום בתי הקברות אשר בודאי יסייעו לתחיה רוחנית והתעניינות ביהדות במקומות שהתפרסמו הודות לגדולי החסידות. חוץ ממה שכבר נעשה עד היום, קיימות תוכניות רבות לגילוי מקומות חדשים. יש להמשיך עבודה להצבת האנדרטות לקרבנות השואה. עדיין לא טופלו איזורים של קרפטורוס, לטביה וליטא ועוד הרבה מקומות שקשורים להיסטוריה היהודית הארוכה. עלינו לזכור על האוכלוסיה היהודית המתגוררת באיזורים האלה אשר התבוללות פגעה בה. ישנו רצון חזק לעשות הרבה ואנו מקווים שאכן העבודה תימשך.

אנו מצפים לתמיכה פעילה של ארגונים יהודיים דתיים, מוסדות תרבות וגורמים ציבוריים למיניהם. מדובר לא רק בעבודות שיקום אלא גם בהרצאות, מועדונים, מוזיאונים, ספריות (רגילות ושל וידאו), בתי-קפה כשרים וכו'. נוסף לכל, יש לקחת בחשבון את ההצהרות הרשמיות של השלטונות בבריה"מ החל מאפריל 1985.

אנו פונים לכל האירגונים ולאנשים פרטיים להעביר אלינו חומר, ראיונות, הצעות ובקשות. אנו מקווים שנוכל לעזור להעמקת התודעה היהודית בגלות.

●

שני חסידי ברסלב אשר היו בדרך חזרה מאוקראינה לא"י. אחד מהם סיפר לי שכבר 18 פעמים הוא בא לבריה"מ וביקר בהרבה קברות של צדיקים. זו היתה פעם ראשונה שראיתי מפה של קברי צדיקים אשר נעשתה ע"י חסידי ברסלב. אם כי לא היתה מדוייקת, חסרו בה הרבה דברים נחוצים, ולא היו מידות ק"מ. על-אף הבקורים הרבים לא ניסה החסיד הזה ליצור קשר עם יהודי היישובים שבהם ביקר או לעשות משהו לשיקום המצבות. הטפתי להם מוסר והתרעתי על אדישות ישראלים מסויימים לגורל היהדות ברוסיה. אמרתי להם שהרבה צעירים מתעניינים בתורתו של הרב נחמן מברסלב, אך אין פרות בנושא.

חסידים אלה הציעו לי לשקם את המצבה על הקבר של תלמידו הקרוב של רבי נחמן — רבי נתן, אשר פירסם את תורת רבו. הבטחתי לו, וכעבור שלושה שבועות סיימנו את העבודה.

אח"כ החלטנו לחקור את שלשלת המגיד ממעז'ריטש. הקבר עצמו של הר' דובער באניפולי כבר שוקם. במצב תקין נמצא גם קברו של בנו הר' אברהם המלאך בפאסטוב, על נכדו — ר' שלום שכנא היה ידוע שהוא נקבר בכפר אשר כונה בתולדות החסידות כ"פרוביש". התברר שזאת עיירה פוגרבישא באיזור ויניצה אשר נמצאת במרחק רב מצירי התנועה של התיירים. יחד עם בחור רוסי תושב המקום אשר התנדב להראות לנו את המקום שהיה ידוע לו מילדותו כקבורתו של צדיק יהודי, טיפסנו לתל גבוה. בקצה המדרון התלול הוא הראה לנו מבנה בולט אשר מוקף בדשא סבוך וקוצים. אך רק כשניסינו לעבור שם בין הצמחים עצרה אותנו קריאתו הצורמנית מאי-שם למטה. אחרי כמה שניות הופיע לעינינו סב זקן אשר הניף במקלו ומילמל משהו בעירבוביה של רוסית, אוקראינית ואידיש. הוא התגלה כאישיות מעניינת ביותר.

עוד בשנת 1923 כאשר לנער הצעיר מלאו 18 שנים הקצתה לו הקהילה היהודית בית לרגלי הגבעה והציעה לו להיות השומר של בית הקברות. בית הקברות כבר לא היה — שברי מצבות וחלק של יסודות האוהל אשר לפי דברי הזקן שכנו שם שני קברים: של הר' שלום שכנא ושל בנו ר' אברהם. האוקראיני הזה שלט היטב באידיש המעורבת בביטוים מעברית. אין לו כבר על מה לשמור, אך נוכחנו לדעת שמיכל — כפי שכינוהו יהודי פוגרבישא ממשיך בתפקידו ועוקב אחרי כל מי שמופיע ליד הקברים שאיתם קשורים כל חייו.

גם במקום זה ציפו לנו קשיים. בהתחלה סרוב השלטונות היה מוחלט. מישהו הודיע למוסקבה שקודם כל בשטח בית הקברות הישן נמצאות כעת חלקות-ירק של תושבי המקום, ושנית קיימת תוכנית לבניית המקום. אך היינו מוכנים ל"תרוצים" מסוג זה והבאנו למנהל מרכזי במוסקבה את הצלומים והמסמכים המוכיחים כי ברדיוס של 300 מ' מהקברים אין שום חלקות-ירק, אי אפשר שם אפילו לקצץ דשא בגלל שברי מצבות, ואף בניה אינה אפשרית שם כי שום טרקטור לא יוכל לעלות את העליה התלולה.

כאשר באנו לפוגרבישא פעם שלישית שלטונות המקום פשוט לא רצו להפגש אתנו למרות הטלפונים מהמרכז האיזורי. הם נעלמו והמון זמן חכינו לפגישה ליד בנין המועצה שעל קירותיו קבוע לוח עם כתובת הזכרון על כך שבאמצע המאה ה-18 היה כאן מרכז המרד של איכרים בהנהגת זילזניאק וגונטה — אשר במהלכו נהפכו לפרעות נוראות "המפורסמות" לא פחות מהפוגרומים של חמלניצקי ("קולייבשינה").

להפתעתי קיבלנו פתאום מכתב רשמי מהועד הפועל של המועצה שבו הודיעו לנו על קבלת הרשיון לשיקום הקברים ולטיפול בהם. מיד התחלנו בעבודה. ואפילו שלא היה עדיין רשיון לשקם את האוהל כפי שהוא היה — עם הגג — לפחות הרמנו את הקידות, הצבנו מצבות ולוחות שיש המעידות שכאן קבורים אביו של רבי ישראל מרוז'ין המפורסם ואחיו הגדול...

כשחזרנו ממקומות נידחים של פודוליה ראינו להפתעתנו אוטובוסים רבים מלאים בחסידים מכל קצוות התבל. היו שם חסידי סאטמר, בויאן, סאדיגורא, ברסלב, ויזניץ, זידיטשוב... כולם באו לכאן בתקווה לבקר את מקומות הקדושים אשר שמועות על שיקומם הגיעו לארה"ב וישראל, ברזיל ואוסטרליה. הראשונה היתה הקבוצה בראשות של האדמו"ר מקרלין-סטולין שליט"א — זכיתי ללוות אותו לארבעה איזורים של אוקראינה. חסידי קרלין-סטולין מאד תמכו בעבודתנו והאדמו"ר שליט"א אפילו כיסה את הוצאות השיקום באניפולי ופולנאה.

ה"חלוץ" באירגון טיולים לקבוצות גדולות של חסידים היתה חברה אמריקאית "פיפל טרבל קלב" בהנהלת

מחפשים גם אפשרות לעבודות השיקום במקום הקבורה של תלמיד נוסף של המגיד ממעזיריטש — הר' שלמה מקרלין, הקבור בעיר לודמיר.

בהצלחה רבה התנהל שיקום המקומות הקדושים של חסידות חב"ד — קברים של חמשת מנהיגיה; המייסד של התנועה היה התלמיד הצעיר של המגיד ממעזיריטש האדמו"ר רבי שניאור זלמן בן ברוך מהעיירה ליאדי ברוסיה הלבנה. המקומות האלה היו במצב טוב יחסי כיון שחסידי חב"ד דאגו לכך גם קודם. ובכלל, כל עבודות השיקום של שנת 1988 התנהלה תחת מנהיגות קהילות חב"ד במדינה.

בשנת 1812 הר' שניאור זלמן הלך בעקבות הצבא הרוסי הנסוג בפני נפוליאון. הוא נפטר ליד העיר קורסק, ותלמידיו קברוהו בבית הקברות היהודי הקרוב (ואף המרחק הזה היה של מאות ק"מ) — בעיירה האדיגי בפלך פולטבה.

בשנה זו נופץ האוהל עוד פעם בידי עבריינים. הם עקרו את הדלת הראשונה וכשלא הצליחו לשבור את הדלת השניה (מפלדה) עיקמו אותה. הם הרסו גם חלק מהקיר, וכתוצאה מכך הצטברה באוהל רטיבות, הקירות כוסו בעובש, הטיח התקלף והגג החל להרקב במהירות. גם המראה מסביב לאוהל היה עגום. האם במקרה הזה יש מקום לחשוב על אנטישמיות המכוונת את מעשיה הפראיים של חבורת עבריינים? ללא ספק גורם השנאה ליהודים קיים גם כאן, אך יחד עם זאת יש לזכור את הצרה המשותפת של כל עמי בריה"מ — אובדן הזיכרון ההיסטורי ויחס של כבוד לעבר ולמקומות הקדושים שלהם ושל האחרים. בהאדיגי עצמה בבית הקברות האוקראיני קבורה הסופרת הדגולה לסיה אוקראינקה אשר ספריה נלמדים בבתי הספר ועל שמה נקראים רחובות, תיאטראות וכו'. קברה אף הוא חולל באותה שנה. זאת טרגדיה של דורנו בתקופה של בריונות וטיפוח השנאה כאשר נשכחים עקרונות המוסר שהוכרזו בהר סיני.

האוהל תוקן ומסביבו הושלט סדר. "עולי רגלי" שהגיעו להאדיגי באלול התפללו באוהל משוקם.

הנכד של האדמו"ר הזקן התגורר בעיירה נעזין — 120 ק"מ מזרחה מעיר קייב. כתוצאה מפעילותו העיירה נהפכה למרכז תנועת חב"ד באוקראינה. בשנת 1827 בא אליו אביו — האדמו"ר האמצעי — והוא נפטר בנעזין. הקברים של האב ושל הבן נמצאים סמוך זה לזה, אך בזמן מלחמת העולם השניה האוהל נהרס; נשארו רק היסוד, חלק קטן מהקיר ושתי מצבות שבורות. לאחר שנגמר השיקום הבאתי לשם שני עולי הרגל שהיו במקום גם קודם. קרוב לרבע שעה הם לא יצאו מהמכונית מרוב התרגשות — ואח"כ התפללו שעות ארוכות.

העיירה ליובאוויטש נמצאת בקצה רוסיה על הגבול עם רוסיה הלבנה בפלך סמולנסק. כאן נמצאים הקברים של ה"צמח צדק" ושל האדמו"ר מהר"ש. בית הקברות כמעט ואינו נראה — צמחו שם עצים ושיחי בר; האדמה כאילו בלעה את המצבות עם הכתובות שפעם התנשאו מעל הקברים. רק בקצה אחד נוקה המקום ליד הקברים של האדמו"רים — שתי מצבות וגדר נמוכה שלפני עשר שנים עשה יהודי ממוסקבה בשם קלמן מלך. קודם כל הרחבנו את הגדר, אך בוודאי יש לבצע כאן עוד עבודה גדולה ודחופה.

המשך מסעינו היה לעיר גדולה בדרום רוסיה — רוסטוב-נה-דונו. בזמן מלחמת העולם הראשונה הגיע לכאן האדמו"ר של חב"ד — הרש"ב. הוא היה זה ששלח שליחים לכל קצוות רוסיה כדי לשפץ בתי הכנסת, לבנות מקוואות והעיקר — לפתוח ישיבות וללמד ילדים ומבוגרים. תלמידי ישיבות חב"ד היוו את מוקד התנגדות למדיניות הסובייטית נגד היהדות אשר החלה לאחר המהפיכה. פגשנו אותם באוקראינה ובגרוזיה, באסיה המרכזית ובבלורוסיה, במוסקבה בלנינגרד — זקנים אשר נזכרים על שנות למודיהם בישיבות המחתרתיות של חב"ד עם דמעות בעיניהם — על השנים הטובות בחיהם.

קברו של הרש"ב נמצא לא הרחק מהכניסה לבית הקברות. פעם מתחת לגג האוהל היו מתאספות חבורות העבריינים של רוסטוב. לכן חוץ משיפוץ הקירות החלטנו לעשות גג מסורגים — עדיף שייכנסו גשם ורוח, שלג וקור מאשר כנופיות.

בקיץ הזה עברנו במכונית כ-35000 ק"מ ועוד עשרות אלפים ק"מ ברכבות ומטוסים. היינו חוזרים הביתה רק לשבתות, וגם זה לא תמיד. במוסקווה היינו רושמים את מה שראינו, תיקנו את הרכב, הכינו צידה לדרך — התכוננו לטיולים הבאים. באחד מהבקורים הקצרים במוסקבה פגשנו ליד בית הכנסת הגדול ברח' ארכיפוב

המקום הבא — פרמישליאן בגליציה הישנה, היום עיירה במרחק כ-40 ק"מ מלבוב, פעם היה כאן מקום מגורים של רבי מאיר. אחד מבתי הקברות בקצה העיר נהרס לגמרי ובמקומו בנו בתים אשר עומרים על מצבות קברי יהודים. בקושי רב הצלחנו למצוא שארית של אחת מהן. אך בין הרחובות שקוליניה ואיבן פרנקו נשמר מגרש שבעבר נמצא בו בית קברות אחר. תושבי המקום זוכרים איך נקברו היהודים מגטו פרמישליאן בשנת 1942. פה ישם ניתן לראות מצבות שמחציתן מכוסה באדמה. במורד הגבעה הבחנו באוהל הרוס במקום קבורתו של רבי מאיר ובני משפחתו, ולידו — ערמות זבל; הכתובות לא היו ברורות, אך השכנים אישרו שזה אומנם קבר הצדיק שאליו נהרו יהודים להתפלל ושפעם זה היה מקום מכובד ביותר בעיר. צריך היה לשקם את האוהל. פנינו אל השלטונות בבקשת רשיון לשיקום האוהל, הצבת הקירות, גידור המקום והקמת אנדרטה לקרבנות השואה. אך עד עכשיו לא קבלנו תשובה. יהודים בעיר כמעט לא נשארו, אין בעיות "יהודיות", והשלטונות אינם חפצים בהן.

באותו פלך לבוב נמצאת עיירה לא גדולה בשם בעלז — בזמנו אחד ממרכזי החסידות. שם שלטונות המקום התייחסו לעבודתנו בהבנה רבה ותוך זמן קצר בית הקברות של העיירה נוקה, שוקם וגודר. הכביש שעבר דרך הקברים, נחסם ובמקומו נסלל כביש חדש שעוקף את בית הקברות. באוקטובר 1988 הגיע למקום האדמו"ר מבעלז שליט"א בליווי חסידיו ונהנה מעבודת השיקום.

מצב עגום היה בפלך רובנו. כ-50 ק"מ מרובנו נמצאת העיר מלינוב: לפני המלחמה 80% מהאוכלוסיה שלה היו יהודים. באמצע המאה שעברה הגיע לעיר רבי אהרן מקרלין, בעל "בית אהרן" מספרי היסוד של החסידות ומפורסם בעולם כולו. רבי אהרן נפטר במלינוב, נקבר שם ועל קברו הוקם אוהל אשר נהרס ע"י הנאצים. בזמן המלחמה את יהודי העיר ריכזו בגטו ואח"כ הרגו. בתחלת שנות ה-50 במקומו של בית הקברות נבנו בית מלון, אגף לדודי חימום וחממות ומצבות הקברים היהודים (כמו בהרבה מקומות) שימשו ליסודות המבנים. עובדות החממה סיפרו לי שעד היום הן מוצאות באדמה עצמות אדם. ותיקי המקום הראו לנו היכן היה האוהל — בחלקת האדמה על יד אגף הדודים. הרופאה שכל חייה גרה בבית קטן כ-20 מי משם היתה בטוחה במיקום האוהל (את שיחתנו איתה הקלטנו בוידאו): היא זכרה את חברת ילדותה בסיה — בתו של שומר בית הקברות ואת מבנה האוהל שאליו נהרו המוני היהודים להתפלל.

לכאורה, לא היו צפויים קשיים מיוחדים: קיוינו ששלטונות העיר יתחשבו בכך שהנאצים הרסו את בית הקברות ויתנו רשיון לשיקום המקום ולציון הקבר של הצדיק, מורה לדורות, אשר שמו הוציא מוניטין לעיר. אך הענין לא היה פשוט: השלטונות הציגו לפנינו כמה דרישות ותנאים:

א) להציג מסמך המוכיח שרבי אהרן אכן נקבר במלינוב;

ב) להשיג הסכמתם הרשמית של כל הגורמים הממשלתיים ממוסדות העל.

חזרתי בדחיפות למוסקבה. במהירות קבלנו מסמך מארה"ב מטעם המדענים הנודעים של המדינה (בהשגת המסמך טיפל הרב הראשי לישראל), והוא אושר ע"י האקדמיה למדעים של בריה"מ. חוץ מזה, ביררנו שעפ"י החוק הקיים שלטונות מקומיים רשאיים לאשר שיקום האוהל ללא רישיון מהגורמים המרכזיים. חזרנו למלינוב וכאן התגלה לנו שישנה תוכנית לשיקום העיר אשר לפיה במקום בית הקברות יוקם בנין מגורים גדול, וחוץ מזה — מצא עוד תרוץ נציג השלטון המקומי — על יד האוהל נמצא הרי אגף הדודים המוסק ע"י הפחם אשר מאוחסן מסביב מבנה, ולכן האוהל תמיד יהיה מלוכלך ומלא אבק הפחם. אך כעבור זמן מה השלטונות הפסיקו להזכיר את תוכנית שיקום העיר. אולי היא בכלל לא היתה ולא נבראה?... ביררנו גם שכבר שנים רבות ההסקה היא ע"י הגז והנושא של כביכול הלכלוך הוא באמת דחיה בלבד. אך גילוי השקרים לא הביך את השלטונות ולא עזר לענין. הם פנו לתמיכה למרכז האיזורי ברובנו — ושם הקימו בדחיפות ועדה אשר הציעה להקים מצבה באיזה שהוא מקום ריק בבית הקברות הרוסי ובבית הקברות הקתולי ההרוס...

"עלילה" נוספת מסוג זה התרחשה בעיירה אנאטיבקה ליד קייב. בבית הקברות ההרוס משנת 1919 קבור הרי כירדכי מצ'רנוביל — מייסד שלשלות החסידות ידועות. אך כאן עדיין לא מוצו את כל הנימוקים וההוכחות ומקווים להגיע להסכם הדדי.

אצל הרב לוי יצחק שניאורסון. הישיבות האלו נסגרו ע"י השלטונות והמלמדים ותלמידים נאספו לעתים קרובות. ר' גדליה אחרי מעצר קצר חזר לסלאבוטא, התמנה כשוחט ועד עתה הוא נוסע למקומות שונים בוואהלין כדי לסייע ליהודים לשמור על הכשרות. ידידו הקרוב אשר גם הוא למד בזמנו בישיבת ליובאוויטש ואשר מוצאו מהמגיד ממעזיריטש היה נוסע כל שנות חייו (חוץ מתקופת המלחמה כאשר הוא נלחם עם הגרמנים) לאניפולי ביום ה"יורצייט" של קרובו הדגול. השניים הסכימו להראות לנו את המקום באניפולי ששם נקברו הצדיקים. בדרך הם סיפרו כי באניפולי כבר אין יהודים: רובם נרצחו בשואה ע"י הנאצים. באותה תקופה גם נהרס בית הקברות ונחבל האוהל. ע"י המגיד קבור רבי זושא מאניפולי — סמל הרוח היהודי והאהבה החסידית, וכן רבי יהודה לייב כהן. שניים אלה ידועים בתולדות חב"ד בהסכמתם לספר היסוד של חסידות חב"ד — ספר ה"תניא". בית הקברות היה מוזנח לגמרי: בין כמה עשרות המצבות שנשארו והתגוללו על פני האדמה טיילו פרות, תרנגולות ואווזים ופעה לו התיש הקשור ליתד.

הזקנים הובילו אותנו לרחבה הקטנה אשר נשמר שם חלק ממבנה בטון מלבני וסיפרו שהרב האחרון של סלאבוטא רבי מנחם נחום שפירא אשר עד היום נזכר שמו בוואהלין ביראת כבוד, הביא לפני 15 שנה למקום הקברים משאית עם בטון ושפך לכאן כדי לסמן את קברו של המגיד. משך השנים האלו נהרסה השכבה הקטנה של הבטון, אך עבודת הרב לא היתה לשוא, עכשיו ידענו היכן להקים מצבה.

במשך כל חדשי העבודה היתה המשימה הקשה ביותר לדבר עם נציגי השלטונות למיניהם. לצערנו, רוב המנהלים ניתקו את עצמם מהמציאות ע"י קירות ודלתות עבים, ומעבר לחומת המזכירות שפועלים רק על סמך דוגמאות ישנות ומאובנות והוראות מיושנות. זאת הסיבה להתנהגותם ה"אדיבה", אך קרה כקרח ואין סוף לתרוצים "אובייקטיביים" שהם המציאו כדי לנמק את דחיית בקשותינו. בניגוד להם, מצאנו לעתים קרובות הבנה ושיתוף פעולה בקרב פקידים זוטרים, מנהלי מועצות כפריים ופועלים פשוטים, כי בקרב האנשים הפשוטים נשמר עדיין כבוד לקברי האבות. הם הבינו את רגשותינו ושאיפתנו לשמור ולשקם את מצבות הקדושים. כך גם קרה באניפולי: קיבלנו רשות לבניה ולגידור הגדר מסביב לבית הקברות, ויותר מזה — עזרו לנו להשיג את חומרי הבניה הנחוצים ואף המליצו על צוות העובדים שמסוגל לבצע את העבודות. התרגשנו מהיחס הזה. מעניין, שאחרי ששיקמנו את הקברים, אורגנה אסיפה של הכפר שבה הוחלט לטפל בבית הקברות האוקראיני — "כמו שעשו היהודים".

העבודות באניפולי התקדמו מהר ותוך שלושה שבועות נראו התוצאות. שטח בית הקברות היה נקי מאשפה ומוקף בגדר מתכת יפה. חמש עשרה מצבות ישנות בעלות צורת המשולש הורמו. במקום הקבורה של הצדיקים הוצב מכסה לחיזוק מתערובת בטון ושיש. המצבה הוקפה בגדר ברזל מגולף המפיץ ריח צבע טרי.

ר' גדליה התפלל ובכה בראותו זאת. גם אנחנו התפללנו ובכינו. זה היה המקום הקדוש הראשון ששיקמנו באוקראינה. אפילו שחיכתה לנו עדיין עבודה רבה — היינו מאושרים.

מטרת נסיעתנו העיקרית היתה הערכת המצב של בתי הקברות והמצב "הפוליטי" במקומות הנ"ל, אך כשראינו שאפשר לעשות יותר — התחלנו לעשות. נסענו למקום קבורת הצדיקים שהניחו יסודות מרכזיים בחסידות, ואח"כ התחלנו בחיפושים אחר תלמידי הבעש"ט והמגיד ממעזיריטש שרבים מהם המשיכו את דרכם ואף ייסדו זרמים חדשים בחסידות.

רבי לוי יצחק מברדיטשוב שנשאר בזכרוננו כסניגורם של ישראל ומאות סיפורים על חייו הקדושים נכתבו בידי סופרים, זכה להאדת העם בחייו ולאחר מותו. "רב כזה לא היה לפניו, ולא יהיה אחריו בברדיטשוב" — אמרו יהודי העיר, ולא העיזו למנות רב אחר במקומו. "הקב"ה בשמים, והרב לוי יצחק כאן, בארץ", — אמרו, ומאות יהודים עלו לקברו לבקש ישועה. בזמן מלחמת העולם השניה חוללו המצבה והקבר. אחרי המלחמה טפלה הקהילה היהודית במקום ויצקה רבוע בטון על הקבר והעמידה מצבה שעליה חרטו וצבעו את שם הצדיק. במשך הזמן כוסה הבטון בסדקים ונהרס חלקית, ועל המצבה צמחו פרחי בר ועשבים. היה ברור שמוכרחים להקים אוהל ומצבה אחרת ולחרוט עליה את מה שציווה הרבי הקדוש. אך בינתיים עשינו את הנחוץ ביותר הקמנו מחדש את מבנה הבטון, צבענו אותו ונקינו את השטח מהצמחים.

העיתון המקומי שלח לבית הקברות כתב שראיין חסידי ברסלב. כתבתו היתה רצופה שקרים וסילופים, בין היתר כתב שהקברים שוקמו ע"י השלטונות המקומיים, ביזמת מנהל המוזיאון וכו', אך הקוראים יכלו לקרוא בין שורות הכתבה את דברי מנהל שהכחיש את טענתו של הכתב ואמר שהשיקום נעשה ע"י יהודים דתיים. אלפי יהודים נוכחו שזה לא בושה להזכיר את מוצאם היהודי.

שלושה תלמידים מובהקים היו לבעל-שם-טוב שנועדו להיות ממשיכי דרכו. עוד באותם הימים נודעו רבי יעקב יוסף מפולנאה, רב פנחס מקוריץ ורבי דובער ממעז'ריטש, בגדלותם בתורה. דרך החסידות דיברה אל לבם עד שנהפכו לתלמידים המובהקים של הבעש"ט ונשאו את דברי החסידות להמון העם כדי להביאם לשמחה בעבודת השם. שנה שלמה לאחר פטירת הבעש"ט התלבטו החסידים מי יהיה יורשו ולבסוף החליטו על ר' דובער, המגיד ממעז'ריטש, ואליו החלו להגיע יהודים צעירים מרוסיה הלבנה ומאוקראינה כדי לשאוב ממעייני החסידות. בבית המדרש של המגיד ממעז'ריטש חסידות נהפכה ל"תורת החיים" הנותנת כח ליהודי בגלות. ארבעים תלמידיו לאחר שנות למוד ארוכות התפזרו ברחבי רוסיה וייסדו ישיבות חדשות אשר משכו אלפי חסידים. ר' יעקב יוסף מפולנאה חיבר את ספר החסידות הראשון "תולדות יעקב יוסף" שכוללת בתוכו את תורת הבעש"ט, העיירה פולנאה נמצאת במרחק כ-100 ק"מ מחמלניצקי. בבית הקברות העתיק נמצאו שתי חורבות אוהל; בתוך אחת מהם, הקרובה לבקתת השומר, לאחר ניקור אבנים גילינו מצבה שנשמרה היטב, ועליה כתובת המעידה שהיא שייכת לקבר של רבי יהודה לייב. ובמסורת החסידות ידוע שלבעש"ט היה תלמיד בשם כזה אשר חיבר ספר "קול יהודה". שמענו מחסידי סקווירא שלפי המסורת תלמיד הבעש"ט אריה לייב ביקש לקברו יחד עם ר' יעקב יוסף — וזה כנראה האוהל השני שנמצא. התחלנו להקים את שני האוהלים ואח"כ לברר ביתר דיוק למי הם שייכים באמת. אחרי חודש וחצי הסתיימו עבודות השיקום.

המקום הבא — שפטובקא. גם עיירה זו ידועה בתולדות עמנו והיה עלינו לעבוד בה כדי לשקם את קדשי ישראל. בזמנו חי כאן תלמיד המגיד רבי יעקב שמשון אשר קבור בטבריה על תוף הכנרת. אך אנו רצינו למצוא את קברו של הצדיק המפורסם, תלמידי של הבעש"ט, רבי פנחס מקוריץ, אשר נפטר כאן בדרכו לארץ הקודש. בעיירה זו היה לנו יותר קל להתמצא הודות לעובדה כי מחצית מתושביה הם קרובי: כאן נולדו אמי ואשתי, כאן גדל אבי וכאן נשלחתי לחופשות מביה"ס. סבי — היהודי החזק והגבוה ביותר בעיירה — הוביל אותי כל יום שישי לבית המרחץ. זה היה "יום יהודי". בערב הלכנו כולנו לבית הכנסת לקבלת שבת, ובבוקר — לשחרית. קוגל, צ'ולנט, גפילטע פיש, יין מתוצרת עצמית ו"פלייש ברונפן" — אלה הם זכרונות ילדותי... עכשיו נשאר שם רק כמה מאות יהודים: אחרים עזבו את העיירה ועברו לערים הגדולות או נסעו לארה"ב ולישראל.

בית הכנסת נסגר מכבר והבנין משמש לבית הספר לספורט עבור הילדים, (בכלל, זה נהפך ל"מנהג" באוקראינה — להפוך את המבנים של בתי הכנסת לאולמות ספורט — כך קרה בחרקוב, ז'יטומיר, מלינוב ובהרבה עיירות יהודיות אחרות). לפני זמן לא רב התאסף בשבתות מנין, אך כעת גם זה אינו קיים, רק לפעמים נקבצים עשרה זקנים כפופי גב כדי להגיד קדיש אחרי אחד מחבריהם ורי חיים הקשיש עדיין יודע את נוסח "אל מלא רחמים" ותפילת "יזכור"... אך יהודי המקום זוכרים שלפני הרבה שנים היה גבאי בשם פוגאץ' שטיפל בשיקום קבר הצדיק.

הגענו לבית הקברות; על חלקה קטנה היו מונחות שתי מצבות והשלישית — מנופצת — עמדה באלכסון. האב, בן והנכד, כנראה... על מצבה אחת כתוב: מרדכי בן פנחס. לפתע בדשא גבוה הבחין בני באבן מצבה. עקרנו את עשבי הבר, הורדנו בזהירות קן נמלים ענק, טאטאנו את האדמה — וראינו כתובת: "הרב הקדוש, איש האלוקים, פנחס שפירא מקוריץ"...

המשך דרכנו עבר דרך עיירה סלאבוטא — כ-20 ק"מ משפטובקא. בסוף המאה ה-18 ובהתחלת המאה ה-19 פעל כאן בית-דפוס יהודי שהיה הגדול ברוסיה אשר בעלי היה רב משה שפירא, בנו של רבי פנחס מקוריץ. כאן נדפס התלמוד השלם, ספר "תניא" וספרים אחרים. בבית הקברות העתיק נשמר האוהל של משפחת שפירא. כאן פועל בית הכנסת היחידי ברוסיה האירופאית (חוץ ממוסקבה) שבו יש מנין כל יום בבוקר ובערב. לפסח אופים כאן מצות ומפיצים אותן לכל עיירות אוקראינה. ראש הקהילה היהודית — הרי גדליה, אשר משמש גם כשוחט, למד בשנות ה-20 וה-30 **בישיבות ליובאוויטש** בנובוגרד-וולינסקי, ברוסטוב-נה-דונו ובדנפרופטרובסק

בראותינו שחלק מהמצבה מועבר למוזיאון, פנינו למנהל — מירוסלב פינצ'יק, הודענו לו שצעדו זה אינו חוקי ומחלל את המקום הקדוש, הוא הסכים עמנו והתנצל שעשה זאת כדי לשמור את המצבה מתושבי המקום שמנסים לפגוע בה.

לדבריו, הוא נטל על עצמו עבודה זו לידיו לאחר שראה שאף ארגון יהודי, וכן אישים יהודים אינם מתעניינים בגורל המצבה.

מנהל המוזיאון זה, כפי שהתברר, לומד את תולדות החסידות והיסטוריה יהודית ומנסה לקרוא ולהבין את הכתובות והסימנים על המצבות בעזרת מילון עברי-רוסי. שאיפתו לפתוח אגף יהודי במוזיאון. כהיסטוריון חקר את תולדות המקום, והגיע למסקנה שהיהודים הם חלק בלתי-נפרד מהעיירה.

ואכן, כשהחורף הסתיים, השלג נמס והאדמה התייבשה, הגענו למדז'יבוז' עם צוות עובדים. יחד עם מנהל המוזיאון פנינו למועצה המקומית לקבלת אישור להתחיל בעבודות השיקום של האוהל והמצבה.

העבודה החלה. קברם של הבעש"ט ושל נכדו, ר' ברוך, היה מוקף בגדר תיל גבוהה, השער היה נעול — כך שמעתה שום ברנש לא יוכל לשברו.

חפרנו באדמה החלקה ופיזרנו אבני חצץ. ימינה מאוהל הבעש"ט, לפי בקשת הר' משה ביק — בנו של אחרון רבני מדז'יבוז', — הקמנו מצבות לששה התלמידים המקורבים של הבעש"ט. את שארית הקיר הישן חיזקנו. מסביב לכל בית הקברות מתחנו רשת ברזל, תיקנו מדרגות וניקינו שבילים. מלבד עובדים מקצועיים השתתפו בשיקום גם צעירים יהודיים מלנינגרד, שעזרו להקים מחדש את המצבה. הדבר המפתיע ביותר היה שכל יום א' — יום המנוחה הרשמי — הגיעו יהודים צעירים מחמלניצקי לסייע בעבודה. בכדי להבין תופעה זו, עלינו לספר על התהליך הבא.

רק לפני 35 שנה נקראה העיר חמלניצקי בשם פרוסקורוב. עד השואה היתה זו עיר לא גדולה עם ציבור יהודי גדול, שזכר את פראות חמלניצקי מהאמצע של המאה ה-17.

ב-1919 במהלך מלחמת האזרחים ערכו סימון פטלורה וחבריו פוגרום בעיר. צעיר יהודי בשם שוורצברד חזר מהחזית לעיר מולדתו וראה שכל משפחתו נרצחה ע"י חיילים מטורפים של פטלורה. הוא עזב את העיר שלא נותר לו בה קרוב וידיד והשתקע בצרפת, הוא עקב אחרי סימון פטלורה וכשראה אותו ירה בו והרגו. התקיים משפט שבו זיכוהו... עד היום נחשב פטלורה גם בתעמולה הרשמית של בריה"מ לרוצח אכזר, אך חמלניצקי מסוף שנות ה-30 נחשב לגיבור לאומי.

בהרבה ערים באוקראינה ניצבות אנדרטות לזכר חמלניצקי. גם בעיר הנקראת על שמו עומדת אחת כזו. שלטונות בריה"מ רוצים להקים אנדרטה מרכזית על שם אדם האחראי למותם של עשרות אלפי יהודים. הכסף למצבה זו נאסף רשמית כתרומה מצד התושבים, למעשה כופים זאת — גם מהיהודים. רוב היהודים אינם יודעים אידיש ורובם אינם מכירים את ההיסטוריה היהודית ולכן אינם מודעים לחומרת ה"תרומה" הזו — והכל בגלל התעמולה האנטישמית ואנטי-דתית המתפרסמת בהרחבה בבריה"מ.

מצאנו בעיר רק שני יהודים המתעניינים במסורת שלמדו את השפה העברית. אולם כשהחלו להגיע לעיר שמועות שבמדז'יבוז' התחילו בעבודת השיקום של מצבת הבעש"ט, היתה תגובת הצעירים מפתיעה וכך התעורר העניין, ניסו לברר מיהו הבעש"ט ומהי חסידית, ביקשו ספרים וחומר אחר. עד שבסוף הקיץ בימי ראשון החלו להגיע צעירים למדז'יבוז' לסייע בשיקום המצבה.

ולבסוף, תקופה חדשה, אוטובוסים עם חסידים מארה"ב החלו לעבור דרך חמלניצקי. באוקראינה שוב החלו להופיע יהודים עם קפוטות, זקנים ופאות. ההתרשמות וההתעוררות היו עצומות. עד היום עדיין מדברים על כך בבתים יהודיים. וזה מעודד ומעורר את היהודים לחזור אל היהדות ולשמור על "אידישקייט".

בחשאי ובזהירות החלו יהודי חמלניצקי לנסוע בקיץ ההוא למדז'יבוז'. וכאן מצאו לא מקום חרב ומוזנח אלא קבר קדוש ומטופח ששופץ במאמצם של יהודים מאמינים.

קברות הצדיקים ברוסיה

בפברואר בשנת 1988 התקבל במוסקבה מכתב מהעיר חמלניצקי אשר באוקראינה. צעיר יהודי בשם גרשום שמוניס מודיע שבעיירה מדז׳יבוז׳ בבית הקברות היהודי העתיק שבו קבור מיסד החסידות רבי ישראל בעש״ט החלו בהרס המקומות הקדושים. מנהל המוזיאון המקומי בחסות השלטונות העביר כ-50 מצבות לשטח המוזיאון.

המוזיאון שוכן במבנה פולני עתיק עם כניסה קתולית ברחבה המרכזית, ודוקא במקום זה התכוון מנהל המוזיאון להקים דגם — העתק של בית הקברות היהודי, כדי להשלים את פינת התרבות היהודית במוזיאון.

מדז׳יבוז׳ היתה במשך דורות רבים עיירה יהודית מובהקת. העיר נפגעה בימי ״פרעות חמלניצקי״, אך כעבור מאה שנה הפכה העיירה למרכז יהדות מזרח אירופה לאחר שהבעש״ט — מחדש רעיון ״עבודת ה׳ מתוך פנימיות התורה וע״י שמחה״, השתקע בעיירה ומביתו הפיץ את אור החסידות המאיר עד עצם היום הזה את התבל כולו.

היום נשארו במדז׳יבוז׳ כמה יהודים בודדים. מבני הדת נהרסו או חוללו, כך שמבית הכנסת העתיק של הבעש״ט לא נשאר זכר. בית הכנסת השני הפך למוסך מכבי אש.

מראה בית הקברות משאיר רושם מדכא ביותר: שער הכניסה אינו נמצא, מדרגות שבורות, חומת האבן נהרסה בחלקה וחלקה השני פורק ע״י השכנים הגויים, הקברים מוזנחים ומצמיחים שיחי פרא ועל-ידם עצים.

מצבות רבות ועליהן כתובות ועיטורים העשויים ע״י אמנים יהודיים מפורסמים עקומות, שבורות, משוקעות באדמה ומתגלגלות על הרצפה ״כאבן שאין לה הופכין״. לעתים קרובות רק במאמץ רב ניתן להבחין בכתובות ובעיטורים כמו כדי מים המאפיינים את שבט לוי, אשכולות ענבים, ברכת כהנים, אריות וכו׳.

חלק מהאבנים נגנבו ע״י תושבי המקום ושמשו לבנית יסודות הבתים. המצבות מחוללות בתוך בית הקברות ועליהן מתגוללים שיכורים ונרקומנים שהפכוהו למקום מפגש לבני העולם התחתון של העיירה.

המורשה היהודית אינה מחפשת אשמים מבחוץ, היא דורשת חיפוש מעשה בתוך תוכה תמיד. המסקנה אומרת שהצרות מתרגשות רק כאשר פוחתת האמונה בקב״ה, האור הרוחני איני מורגש בלבבות היהודים. יהודי רוסיה שכחו את הבעש״ט ואת עשרת תלמידיו הקדושים הקבורים בבית הקברות הישן במדז׳יבוז׳. הגויים בראותם מצב זה אצל היהודים ואת שכחת ההיסטוריה היהודית, החלו אף הם להתנהג בהתאם ולזלזל במקומות הקדושים. וכאשר הבחינו הגויים שמצד היהודים ישנו רגש כבוד והערכה, נדלק גם בהם אותו רגש, כפי שמראה המקרה הבא.

לפני כ-15 שנים באישון לילה מגיעה למדז׳יבוז׳ משאית שבה הביא זקן בן 80 מצבה מקייב. הוא שכר מספר עובדים שעבדו כל הלילה בהצבת מצבה על קבר בעל-שם-טוב. עם עלות השחר הסתלקו לדרכם. שלטונות המקום רגזו על כך ורצו להוריד את המצבה, אך היא קיימת עד עצם היום הזה, ומסמלת את אות הגבורה היהודית והסימן לכך שהניצוצות עדיין לוהטים בנפשותיהם למרות כל הקשיים. היהודי הזקן נפטר לא מכבר בגיל 96, שמו היה אליהו לפיצקי.

קהילת חב״ד במוסקבה לקחה על עצמה את שיקום אוהל הבעש״ט במדז׳יבוז׳. ר׳ גצל וגרשום רוזנשטיין הציעו לי ולנחום לנסוע לאוקראינה ולברר מה המצב. יצאנו ממוסקבה. בעיר חמלניצקי הצטרף אלינו גרשום שמוניס ונסענו למדז׳יבוז׳.

תודתנו נתונה ללשכת עזרת אחים
עבור ההדרכה הנאמנה
בעבודתנו בשיקום בתי העלמין

תודתנו נתונה לחסידי קרלין-סטולין
עבור העזרה שהגישו לי בזמן עבודתי
ועבור העזרה בהוצאתו לאור של ספר זה

תודתנו נתונה לחסידי וויז'ניץ בארה"ב
ולחסידי סקווירא

תודתנו נתונה לארכיון חסידי בעלז
עבור החומר ותמונות שסיפקו לי

תודה גם לזאב וגנר וליורי שטרן

גרפיקה: דוב מורוז
סדר: אברהם הלר

אין להעתיק ספר זה כולו או מקצתו, או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני
או מכאני לרבות צילום והקלטה, ללא אישור בכתב מהמחבר.

© 1989 כל הזכויות שמורות למיכאל גרינברג

"שמי"ר"
אגודת אקדמאים שומרי מצוות יוצאי רוסיה בישראל
רח' דוד ילין 6, ת.ד. 5749
ירושלים
טל. 02-385702

העורך הראשי: ירמי ברנובר
מנהל "שמי"ר": ב. שיף
מנהל ההוצאה לאור: פ. גיל

ISBN 965-293-010-5

מיכאל גרינברג

קברות הצדיקים ברוסיה

הוצאת "שמי"ר"
ירושלים
תשמ"ט

Restoration in Russia of burial places of ...

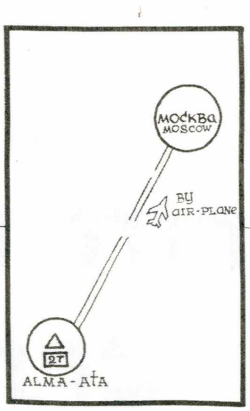
... זיל ברומרי

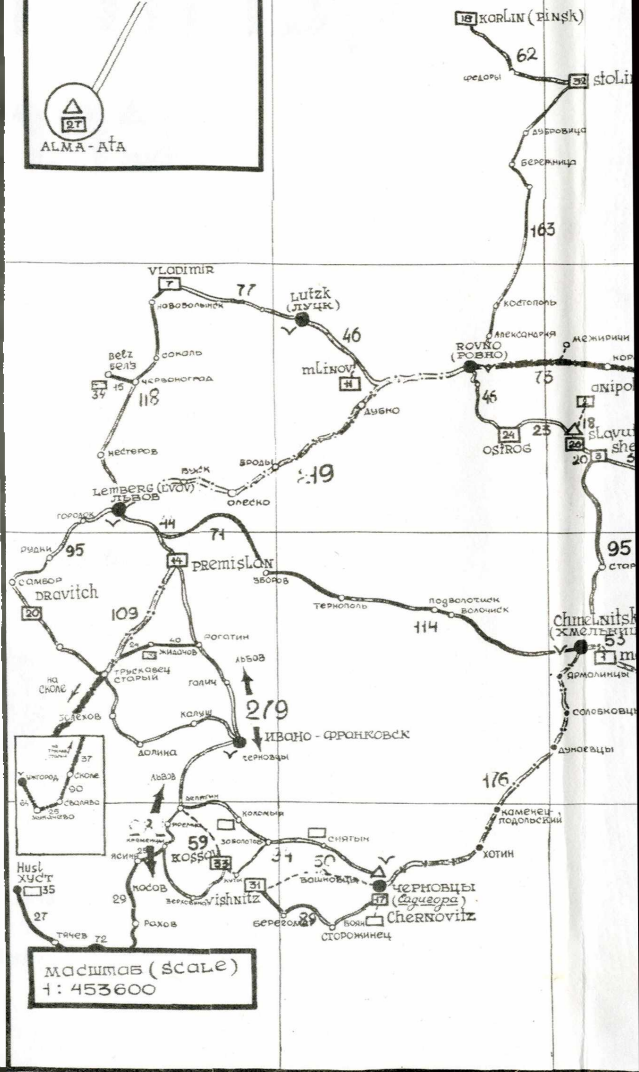
Реставрация надгробий праве...

УС[illegible]ЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ
CONVENTIONAL SIGNS

1 МЕДЖИБОЖ מעזיבוז — Baal Shem Tov
2 АННОПОЛЬ — The Great Maggid (or Mezhiech) Zusia
3 ШЕЛЕТОВКА שפיטעווקע — Pinchas of Koretz
4 ПОЛОННОЕ פולנאה — Jacob Joseph Judah Leib
5 ГАДЯЧ האדיטש — Shneur Zalman of Liadi
6 УМАНЬ אומאן — Nachman of Braslov
7 ВЛАДИМИР-ВОЛЫНСКИЙ וולאדימיר — Sholom of Korlin
8 НЕЖИН בעזין — Dov Ber of Lubavitch
9 БРАЦЛАВ ברסלאב — Nathon
10 ИГНАТОВКА ינגאטוקע — Mordche of Czernobyl
11 МЛЫНОВ מלינאב — Aaron Osher of Korlin
12 ЛЮБАВИЧИ [illegible]
13 РОСТОВ НА ДОНУ רעסטוב — Sholom Dov Ber of Lubavitz
14 ПЕРЕМЫШЛЯНЫ פרעמישלאן — Meir of Premishlan.
15 ПОГРЕБИЩЕ פוגרעבישע — Sholom Shachna Abraham
16 РУЖИН ראשין
17 ЧЕРНОВЦЫ/САДИГОРА/ (ראזשין) — Israel of
18 КАРЛИН (ПИНСК) קארלין — Aaron of Karlin
19 БЕРДИЧЕВ בערדיטשעב — Levi Yitzchak
20 ДРОГОБЫЧ דראגיטש
21 СКВИРА סקווירא
22 КИЕВ קיעב
23 ЖИТОМИР — Wolf (Maggid)
24 ОСТРОГ אוסטריג
25 КОРОСТЫШЕВ קארעסטישעב — Moshe Tverski Mordche Moshe
26 СЛАВУТА כיאבוטא — Family of Shopiro
27 АЛМА-АТА אלמא-אטא — Levi Yitzchak Shneyerson
28 ФРУНЗЕ פרונזע
29 МАЛАХОВКА מאלאכאווקא — Mordche Dubin of Riga
30 ПЕТРОПАВЛОВСКАЯ КРЕПОСТЬ (PRISON) לענינגראד
31 ВИЖНИЦА ווישניץ
32 [illegible]-ОЛИН — Osher Aaron of Stolin
33 КОСОВ קאסוב
34 [illegible]
35 ХУСТ הוסט

- кладбище (cemetery)
- областной центр (provincial centre)
- синагога (synagogue)
- дороги автомобильные общегосуд. значения (motor highway of state-owned importance)
- областного значения (provinc. importance)
- 107 (←93→) расстояние км (от ... до) (distance km.) (from ... to.)
- Кременцы — поселки, сельские насел. пункты (small villages, villages)
- Chernovtis — областные центры (provincial centres)
- — аэропорт (air-port)

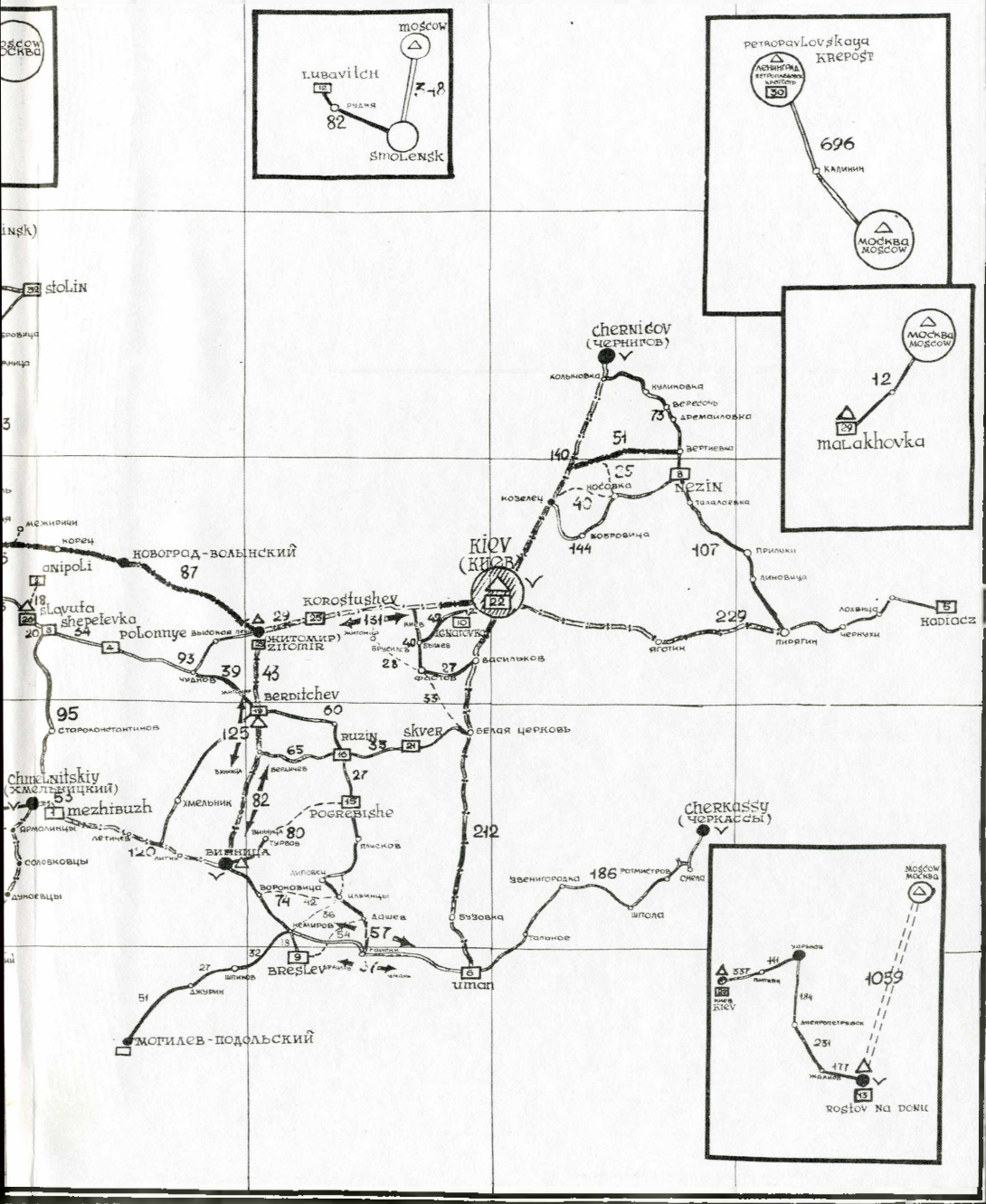

ces of Jewish sages and Tzaddikim blessed be their memory

שקום מצבות ואהלים על קברי צדיקים

памятников еврейского народа, захороненных в России.

מיכאל גרינברג

קברות הצדיקים ברוסיה

